

atsiminių ROMUALDAS BALTRUŠIS pynė

GIMIAU 1926 m. gegužės 1 dieną (šeštadienį) Ukmergėje, senelio Kazimiero Škadausko namuose – Stanislovo ir Marijos (Škadoskaitės) Baltrušių šeimoje, būdamas antruoju jų sūnumi. Mamos žodžiais tariant, tais laikais gimdyti ligoninėje nebuvo įprasta, tai man pasaulį išvysti padėjo budėjęs prie Mamos gydytojas Mackevičius. Jis Ukmergėje gydytojo praktika užsiėmė atvykęs iš Vilniaus.

Mama ne kartą vis prisimindavo, kad gimiau kaip ir jos pirmasis sūnelis (jis gimė 1924 m. negyvas – užduso, užsisukus virkštelei aplink kaklą) – kojomis pirmyn, stipriai pridusęs, bet mane išgelbėjo gydytojo Mackevičiaus ryžtingi veiksmai – jis mane gimusį staigiai įkišo į šiltą, o po to į šaltą vandenį ir, paėmęs už kojų, žemyn galva papurtė. Kai suklikau, Mamos žodžiais, gydytojas ramiu balsu pratarė:

– Na, su šituo Šaliapinu jau viskas gerai, o dabar turime rūpintis jo mama.

Man gimus, Mama atsisakė tarnybos banke ir atsidavė manęs auginimui. Suprantama, vaikeliui beaugant tekdavo susirgti, tačiau vieną sunkų susirgimą plaučių uždegimu, man esant ketverių su puse, nuo kurio vos nenumiriau, Mama dūšaudama prisimindavo. Tai buvusi viena baisiausių dienų, išvydus savo vaikelį stipriai karščiuojantį ir jau menkai bekvėpuojantį. Tada, siaubo apimta, raudodama ragino vyrą kuo skubiausiai sukviesti gydytojų konsiliumą, nes sūnelis jau esąs visai netoli mirties. Dar ir šiandien girdžiu (tai manyje kažkaip užsiliko) Mamos balsą, kai ji sušuko:

– Staseli! Mūsų Romutis beveik nekvėpuoja, bėk pas gydytojus.

Tuos žodžius, jau man užaugus, Mama prisimindama vis pakartodavo.

Trijų Ukmergės gydytojų – Bortkevičiaus, Klingo ir Labudžio – konsiliumas (tą momentą, kai jie juodais kostiumais apsirengę stovėjo prie manęs, gerai atsimenu ir dabar) buvo tėčio veikiai sukviestas. Pagal jų nurodymus gydomas aš pasveikau. Ir, atrodo, kodėl gi taip stipriai reikėjo susirgti? Juk pradėjau augti tyrame Vaičiuliškių kaimo ore, Mamos globojamas geriau šviežią žalmargių pienu.

Vaičiuliškyje tėvai gyveno stambaus ūkininko Nosolio gryčioje. Jis buvo tipiškas tų laikų žemdirbys. Spaudė savo šeimyną kiek tik išgalint dirbti ir pats dirbo be atodūsio. Dažniausiai valgydavo, kaip pasakodavo Mama, barščius su lašiniiais, vakare – virtas neskustas bulves su varške ir rūgusiu pienu. Bulves iš puodo išberdavo ant stalo, ant patiesto drobino maišo. O šis maišas nuo tų bulvių krakmolo per ilgesnį laiką tiek sukietė-

Tėvų namų Ukmergėje fragmentas. 1970 m.

davęs, jog pasidarydavo kaip ragas, galėjai jį stačią prie sienos pastatyti. Nosolis stebėdavosi, kad Mama pietums kepdavusi blynus su varške, ir sakydavo:

– Kaip tas mokytas gali būti turtingas, jei valgo blynus su varške. Juk tiek blynai, tiek varškė yra skanūs dalykai, juos galima skyrium valgyti ir būti sočiam, – vienus pietums, kitus vakarienei.

Žiemą Vaičiuliškio apylinkėse Tėtis kartu su dvarininku Charmanskiu išeidavo pamedžioti.

Kartą bemedžiodamas nušovė didžiulį paukštvanagį, kurio sparnai siekė apie pusantro metro. Tokį retą laimikį atidavė Ukmergėje senam medžiotojui Koliūnui padaryti iškamšą. Nors tos iškamšos Koliūnas nepadarė, tačiau mūsų šeimoje tas paukštis ne kartą būdavo minimas.

Išaušus 1927 metų pavasariui, kai vaikai paliko mokyklą ir išėjo gyvulių ganyti, sugrįžome į Ukmergę. Čia Tėtis buvo paskirtas pradžios mokyklos Nr. 1 vedėju.

Gyventi teko senelio name, kurio pietinėje dalyje buvo mano dėdės Medardo Škadausko šeima, o šiaurinėje – močiutės Veronikos Škadauskienės (su ja gyveno ir gimnazistė mano teta Aleksandra), ir mes trise prisijungėme.

Romualdas Baltrušis. Ukmergė, 1930 m.

Pasidalinus broliui ir seseriai senelio namą, mūsų šeimai atiteko didžiulė buvusi senelio svetainė – valgomasis ir miegamasis kambariai bei maisto sandėlis, kamara.

Netoliese stovėjo didokas svirnas obliuotų rąstų sienomis ir obliuotomis grindimis, o po juo – akmenų rūšys. Atokiau – tvartas ir klojimas. Už klojimo sode augo nemažai kriausių (*panelės, bobos, vyninės*), obelių (*antaniniai, šampaniniai, saldiniai, tulos, pepinai, rojaus obuoliukai*), slyvų (*vengerkų, renklodų*) ir gausybė vyšnių, iš kurių senelis labai mėgdavęs daryti antpilus. Antpilams supilti turėjo ilgakakles *gorčines bonkas*, kurioms bufete pastatyti lentynose buvo išpjovimai. Tais antpilais didžiųjų švenčių dienomis vaišindavosi su svečiais, bet ne vieną kartą būdavo pavaišinami ir senelio bičiuliai, atėję lošti taip jo mėgstamo preferanso. Senelio namuose netgi buvo specialus kortų stalelis. Juo retkarčiais vėliau naudavosi ir mano tėvelis su savo draugais.

Kai gimė mano sesuo Regina Izolina, tėvai sutarė statydintis atskirą savo namą, nes darėsi ankštoka, be to, bendra virtuvė sudarė daug sun-

Ukmergės Šv. Apaštalo Petro ir Povilo bažnyčia. 1936 m.

kumų. Šeimos pasitarime – mano Mamos, močiutės ir dėdės Medardo – buvo sesers ir brolio lygiomis dalimis pasidalintas visas paliktas senelio nekilnojamasis turtas, atskiriant 1/7 dalį močiutei (mano Tėtis siekė, kad močiutė irgi jaustųsi savininke). Sodybą močiutė Veronika Kuzmickaitė gavo kaip „pasogą“, o žemę senelis Kazimieras daugiausiai susipirko iš savo uošvio. Močiutė yra papasakojusi, kad jos tėvelis ateidavo ir sakydavo žentui:

– Tai žinai, ženteli, vėl prirėkė pinigų, ketinu parduoti kelias dešimtines. Mes jau seni, o pinigų atsargos neturime... Gal pats pirksi.

Senelis žinojo uošvio silpnębę laisviau pagyventi ir visad siūlomą sklypą nupirkdavo. Visa ta senelio supirktą žemę buvo pasidalinta dėdės Medardo ir mano Mamos su močiute. Po žemės reformos abi pusės gavo po 4 ha už miesto, po 0,5 ha mieste prie turimų sodybų. Močiutė reformos rezultatais buvo nepatenkinta, vis retkarčiais, per daug kitiems negirdint, padėjuodavo, kad senelio ūkis buvo toks nemažas, tiek daug dešimtinių ir rėžių prie miesto, o dabar teliko kažkokie 8 ha dirbamos ir 1 ha mieste. Jos manymu, čia lyg būtų skriauda. Kas kad žemę atskirais sklypeliais buvo išsimėčiusi, o dabar vienoje vietoje. Betgi kiek jos buvo... O tėtis visa tai laikė nemenku pasiekimu – žemę kompaktiškai vienoje vietoje, pirmos ir antros rūšies, *rubežiuojasi* su miesto riba ir prie pat Ukmergės–Utenos plento.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, mudu su seserimi tos žemės atgavome tik pusę, nes per vidurį sklypo sovietmečiu nuvedė Ukmergės mies-

to ribą. Atsidūrusią miesto ribose priskyre miesto naudai, o mums davė po 10 arų sklypelius, nors iš karto buvo paskyre po 30 arų. Tiesa, dar prie pat miesto, Varkališkių miškelyje, netoli Šventosios, turėtas 0,33 ha jo plotelis. Mano Tėtis labai mėgo ir tiesiog mylėjo mišką, nes pats buvo užaugęs prie didelių miškų, todėl šio visai nekirto, tik augino. O dėdė savo dalyje beveik visus medžius iškirto, kirtimvietėje iškasė akmenis ir viską sunaudojo naujo namo statybai. Nacionalizavus žemę, negailestingai buvo iškirstas ir mūsų miškelis. Antras miškelių iškirtimas įvyko dabar (1992 m.), kai imta kalbėti apie gražinimą. „Sanitariniu kirtimu“ prisi-dengę Dukstinos girininkijos miškininkai (rodos, čia daugiausiai pasidarbavo girininko pavaduotojas) mūsų miškelyje iškirto 32 gražiausias ir sveikiausias pušis. Aš pareiškiau protestą Gamtos apsaugos ministerijoje, tačiau viskas taip ir likosi.

Mano atmintyje Varkališkių miško rytinį kraštą labai išretino Mončiunskis. Mat jis, apie 1937 metus pargrįžęs iš Besarabijos (Rumunijos), buvo labai nusigyvenęs, bet prie Ukmergės turėjo paveldėjęs nemažus žemės ir miško plotus, besidriekiančius nuo Ukmergės–Utenos plento iki Šventosios. Jis pardavė mišką „ant kelmo“. „Taip daryti yra gana tikslinga, – sakydavo jis, – medžiai iškertami, žemė pasilieka, ir jaunuolynas vėl želia.“

Mūsų šeima kas metai vasarodavo Varkališkėse, nes, man susirgus dešinės kojos kelio TBC, gydytojai patarė buvoti pušynuose. Atvažiuavę ap-sistodavome tai pas S. Šeiboką, tai pas Konstantiną Korizną. Varkališkiai tik apie porą kilometrų nuo mūsų namų, tai tėvams būdavo patogiu bet kada pargrįžti namo, nes sodyboje vyko statybos.

1938 metais atvažiuavę į Varkališkius, radome rytinę miško dalį visai išretintą – styrojo tik pavienės lieknos pušys, matyt, paliktos kaip sėklinės. Žalvarniai, kurie tą vietą labai mėgo, išsigandę atsiradusios erdvės, baikščiai dairydami skraidė nuo vienos pušelės prie kitos. O vakarinėje to nedidelio miškelių dalyje mėgdavo gyventi voverės. Jų būdavo kelios šeimos ir pavasariais čiaukšėdamos vedžiodavo jauniklius. Mama mokėdavo pamėgdžioti tą jų *pvvi... pvvi... pvvi...* ir lengvai voveraites prisišaukdavo. Jos susibūriodavo artimiausiose jaunose pušelėse ir šokinėdamos nuo šakos ant šakos man su seserimi suteikdavo didelį džiaugsmą. Kiškių pamėgta būdavo rytinė miško dalis, ir ten, kada beieitumei, vis bent vienas iššokdavo.

Kartą po trisdešimties metų (1970 m.) nuvažiuavome su Mama, seserimi ir jos sūneliu Marijumi į tas vietas. Aš Marijui sakau:

– Marijau, einame ir pakelsime kiškį. Seniau čia jų visada būdavo.

Ir iš tiesų, didžiausiam visų mūsų nustebimui, kiškio ten gulėta. Jis nelabai mudviejų pabūgęs pašoko iš guolio, kiek pabėgėjęs atsitūpė ap-sidairyti, lyg pamąstymui – ar čia verta, ar ne toliau bėgti. Kai paėmiau Marijų ant rankų, kad jis geriau pamatytų tą kiškį, tai šis nuliuksejo į

ąžuolyną prie buvusios Maksimavičių sodybos, o iš ten – į pievas prie Šventosios liūnų, kuriuose seniau tūnodavę lynai.

Varkališkėse dažnai atostogaudavo gydytojo chirurgo Aleksandro Dumbrio (Ukmergės apskrities gydytojo (1933–1940 m.), pasistatydinusio vieną iš gražiausių Ukmergėje namų, suprojektuotą architekto Vytauto Landsbergio-Žemkalnio) šeima su dviem dukterim ir močiute, jo motina. Chirurgas buvo vienas iš tų chirurgų, kurie baigę Vytauto Didžiojo universitetą buvo išsiųsti tobulintis į Vokietiją ir paskiau paskirstyti į apskrities miestus. Buvo stambus, aukštas, tamsiaplaukis, ryškiai kalbantis vyras. Dirbo daug – priešpietiniu laiku operuodavo ligoninėje, o popietinėmis valandomis priimdavo pacientus savo namų operacinėje. Tėvai dėl mano kojos ne kartą į jį kreipėsi. Jų pasitikėjimą chirurgu A. Dumbriu dar labiau sutvirtino tai, kad besilankant pas chirurgą V. Kuzmą Kaune šis pasakė:

– Kam gi į mane kreipiatės, jeigu Ukmergėje turite tokį gydytoją kaip A. Dumbrys.

Chirurgo A. Dumbrio motina buvo vokiečių kilmės lietuvė ar vokiečių. Lietuviškai kalbėjo su aiškiu vokišku akcentu, retkarčiais pratarlama *Ach, der lieber Gott*. Varkališkių miške ji vedžiodavo abi savo anūkes. Tą vasarą Tėtis man nupirko kamštinį parakinį pistoletą, kurio šūviai būdavo labai garsūs. Aš ėmiau taip smagiai šaudyti, kad visas miškas aidėjo. Bet dar smagiau radosi, kai sykį Dumbryčių močiutė ėmė prašyti mano Mamos, kad neleistų man taip daug šaudyti, nes jos anūkės labai bijosi tų šūvių garso. Po to man dar maloniau pasidarė šaudyti, atseit aš jau vyras ne pipiras, šūvių garso nebijau. Tačiau po senosios Dumbrienės prašymo man šaudyti miške buvo uždrausta, o leidžiama Šventosios pakrantėse, kur didelė erdvė ir beveik nebebūdavo žmonių.

Chirurgo A. Dumbrio šeima 1940 m. išvyko į Vokietiją, paskiau į JAV. Mano sesuo Regina ir Danutė Dumbrytė po pirmos komunijos yra nusifotografavusios ir nuotrauka išlikusi.

1936 m. vasarą Varkališkėse atostogavo teisininko Armino šeima. Aš susidraugavau su jų sūnumi Arvydu (?). Jis buvo vienmetis su manim, sveikas, gražiai naujagimis berniukas ir mane vežimėlyje (aš vaikščioti nebegalėjau ir specialiam vežimėlyje sėdėjau) visur nuveždavo, kur tik pats eidavo. Arvydas buvo labai malonus, nuoširdus ir gražiai išauklėtas. Gaila, kad daugiau man neteko su juo susitikti ar apie jį ką nors išgirsti.

Kai mes atostogaudavome Varkališkėse, tai su manimi ir seserimi Regina daugiausia būvodavo Mama, o Tėtis ir močiutė ateidavo tik mūsų aplankyti. Tėtis kiauromis vasaromis būdavo užsiėmęs sodyboje vykdomomis statybomis. Naujai statomiems pastatams, be senų rąstų, kurių gulėjo visa krūva išardžius senelio pastatus, reikėdavo pridėti naujų. Juos Tėtis pirkdavo žiemos metu, girininkijoms paskelbus varžytines. Iš-

vykimui į varžytines Tėtis imdavo ruoštis iš vakaro: atsirinkdavo šiltus baltinius, šiltesnę avalynę, o į kišenę kartu su pinigais įsidėdavo ir mažą FN pistoletuką. Medieną pirkdavosi priemiesčio miškuose – Boruvkoje, Dukstinoje, Pašilėje. Nupirktus rąstus dažniausiai kieme apipjauzdavo pasamdyti pjovėjai (vietiniai rusai – *pilščiki*), mažesnis užsilipdavo ant ožių užkelto rąsto, o antrasis, stambus, stiprus ir aukštas, apačioje traukdavo pjūklą. Tėtis žinojo, kad taip apdorojant rąstus viskas lieka kieme, o darbas kainuodavo beveik tiek pat, kiek ir K. Deveikio lentpjūvėje apipjauti. Šis tuo laiku buvo bene turtingiausias lietuvis Ukmergėje. Jam daugiausia pajamų duodavo elektrinė, nes 1 kWh elektros kainavo 1 Lt. Jis medine užtvanka buvo užtvenkęs Šventąją ir pasistatęs hidroelektrinę (nuolatinės srovės, keliolikos šimtų kilovatų galingumo). Vandens turbinos suko elektrodinamą, malūno girkas, kurios malė tik *razavus* miltus ir suko gaterį. Hidroelektrinė – raudonų plytų, o malūnas ir lentpjūvė – lentiniai pastatai. Visus išsprogdino ir sudegino 1944 m. liepos mėnesį besitraukianti vokiečių kariuomenė. Atėjus antrajai sovietų okupacijai, vietiniai meistrai elektrinę greitai atstatė. Tų metų Spalio revoliucijos paminėjimo proga gimnazijos salėje Ukmergės miesto komunistų (bolševikų) vadeiva Goštautas tarmiškai sakė:

– Pirmu mėn dimunstruojam jau veikeičiu elektriniu...

Kartą su tėveliu teko man pabuvoti K. Deveikio lentpjūvėje ir pamatyti, kaip pjaustomi rąstai į lentas ir luotus (grebėstus). Tuo kartu lentpjūvėje vaikštinėjo ir pats K. Deveikis. Buvo vidutinio ūgio, žilokais plaukais, apsirengęs juodu kostiumu ir baltais marškiniais. Iš liemenės kišenuko kybojo stambi kišeninio laikrodžio aukso grandinė. Kalbėjo ryškiai aukštaitiška tarme.

Ukmergės mieste K. Deveikis turėjo didoką dviejų aukštų mūrinių namą, kurį puošė skulptūros: viršuje – namo galuose dvi besileidžiančios žemyn meškos (viena jų išlikusi, antra atstatyta), o aukštai namo centre ant pakylės buvo knygnešio figūra. Jos apačioje skydas ir Vyčio vaizdas. Pasakodavo, kad Rusijos imperijos laikais *pristovas* (policijos viršininkas) ėmė reikalauti tą horeljefą panaikinti, tačiau buvusiam savininkui pavyko išaiškinti, jog tai ne Vytis, o pavaizduotas šv. Jurgis. Taip esą buvo atsiginta nuo jo iškalimo. Dėl susilpnėjusio įtvirtinimo karo metu viena meška nukrito, o vėliau neva dėl tos pačios priežasties buvo nukeltas ir knygnešys (1940 m.). Šiame pastate ilgą laiką veikė Ukmergės gimnazija. Sovietai jame 1940–1941 m. buvo įruošę „Raudonosios armijos namus“ (*Dom krasnoj armiji*).

MOKYKLOS lankymo metai surado mane gulintį lovoje ir sergantį dešinės kojos kelio kaulų tuberkulioze. Ši liga prasidėjo, kai 1932 metų vasarą tėvai su visa šeima išvyko į tėčio tėviškę, Girininkų I kaimą prie

Pažerų. Tada iš Ukmergės į Kauną atvažiuojame keleiviniu autobusu. Jame gerokai kvepėjo benzinu ir Mamai nuo to teko nemaloniai kentėti.

Kaune, senamiestyje, Žuvų turguje, mūsų laukė pora bėrų trakėnų kinkytu vežimu tėčio brolis Motiejus. Jis maloniai mus pasitiko ir pakvietė į kelionei paruoštą dvikinkį vežimą. Tėtis sėdosi su broliu ant pirmos sėdynės, o mes trise įsitaisėme antroje. Arkliai neraginami miesto gatvėmis traukė gana greitai. Bet dėdė vis dar timpčiojo vadelėmis, kad tik greičiau palikus miesto gatves, mat vienkiemio arkliai baidėsi automobilių. Pervažiavę Aleksoto tiltą, pasukome Marvelės link per Tabariškes kiek geresniu keliu negu per Garliavą. Keliai buvo tokie blogi, kad ir vasarą reikėjo pasvarstyti, kuriuo keliu geriau važiuoti. O rudenį ir pavasarį vežimai murdydavosi purve virš stebulių. Dėdė aiškino, kad keliai jų krašte yra tokie prasti, nes nėra čia nei akmenų, nei žvyro, tai taisomi užpilant duobes smėliu. Jis greitai išsivažinėja.

Užtraukę į Marvos kalną, arkliai iki Tabariškių jau vežė lengva ristele. Dėdė važiuodavo be botago, arklius paragindamas – na, na, neužsnūskit, kiek patampydamas vadelėmis. Važiuojant dėdė Motiejus vis pasakojo rodydamas, kur kurio mūsų giminės namas ir ūkis. Už Tabariškių kelias vėl gerokai pablogėjo ir mes, iš vienos duobės į kitą lėtai riedėdami pirmyn, lingavome vežime. Po poros valandų kelionės iš tolo pamatėme aukštuoje medžiuose skendinčią sodybą. „Tai mūsų Bliuvai“, – pasakė dėdė. Jis kaimynų net „Bliuvų Motiejumi“ buvo vadinamas. Sodyba atrodė lyg kokios oazės, aplink augo ąžuolai, liepos ir klevai. Tėtis pasakojo, kad ąžuolus pasodinęs jo senelis Juozas Baltrušis dar prieš napoleonmetį. Esą labai mėgęs medžius, mišką ir buvęs stambus bitininkas, turėjęs didelį bityną, o šį paveldėjęs sūnus Matas, tėčio tėvelis, dar padidinęs. Medų kopdavo dideliu ilgu peiliu išpjaudami korius iš kaladžių. Juos sudėdavę į didžiulius skobtus liepinius lovius išsivarvėti. Vėliau iš lovių perpildavo į statines ir veždavo į Kauną parduoti. Medus duodavo nemažai pajamų. Vaikams jo irgi užtekdavo, ypač praversdavęs gavėnios laiku, kai maistas pasninkinis ir gana silpnokas. Tėtis sakydavo, jog prieš gavėnią mama su patėviu nupirkdavę savo šeimynai pasninko metui statinę silkių. Šeimynos gi būta: Motiejus, Magdelė, Onutė, Marija, Elzė, Stasys ir motina su savo vyru Kaziu Bagdonu.

Anot tėčio pasakojimų, gavėnios pradžioje valgydavę silkes su bulvėmis ir aliejum, paskiau – silkes, trintas su rasalu ir bulvėmis, o galiausiai bulves, pamirkytas į silkių rasalą. Toks valgis, kad ir daugiau suvalgius, ilgiau viduriuose neužsilaiško. Laukuose išsilaksčiusiam berniokui veikia užsinori vėlei valgyti. „Tai, – kaip Tėtis sakydavo, – nueini į klėtį, pakabini mediniu samčiu medaus, ir saldu, ir sotu. Tik gerti paskiau norisi.“ Taip iki Velykų, kol atsigavi.

Sodybos pietinėje dalyje stovėjo ilgas, „dviem galais“, tašytų rąstų, šiaudiniu stogu gyvenamasis namas, kurio viduje sienos, lubos ir grin-

dys obliuotos, gali ranka braukti – rakštis neįsivarysi. Virtuvėje asla. Sienos ir lubos nuo laiko patamsėjusios, atrodė kaip lakuotos. Prieš Velykas tiek *stubos* sienos, tiek lubos ir grindys būdavo moterų stropiai su muilu iššveičiamos. *Stubą* 1954 metais išardė dėdės Motiejaus krikšto dukros vyras Antanas Bašinskas ir jos vietoje pastatė gerokai mažesnę namą, panaudojęs ir buvusio namo geresnius senus rąstus.

Toliau nuo namo (apie 50 metrų) šiaurės pusėje lygiagrečiai stovėjo ilgas tvartas. Jame – atskirai arklidė, gardai karvėms ir avims, o gale tvarto kiaulidė. Sovietmečiu jame buvo padaryta kolūkio kiaulių ferma. Šalia arklidės priestatas – daržinė šienui. Iš vakarų, statmenai namui ir tvartui, stūksojo kluonas. Kieme priešais kluoną stovėjo ketvertu arklių sukamas maniežas. Jį naudodavo javams kulti, akseliui pjauti ir kitiems darbams. Čia pat prie namo pietvakariuose, ąžuolų pavėsyje, bulvinė, o jos priengyje bulvių šutintuvė.

Už namo, jau sode, pietryčiuos, buvo klėtis. Tai irgi obliuotų rąstų pastatas. Apačioje – aruodai javams, o viršuje dar stovėjo pora gražiai paklotų lovų. Tokios lovos svečiams buvo ir gryčioje. Teko svirne, maloniai *duknomis* apsiklojus, ant drobinių tetos Magdelės austų paklodžių ne kartą nakvoti. Ten stovėjo dar tėvelio palikta etažerė, pilna knygų, kuriomis jis naudojosi besimokydamas Veiverių mokytojų seminarijoje, o greta etažerės užrakinta dėdės viendurė spintelė su alkoholiniais gėrimais.

„Tai šventėms ir įvairioms pabaigtuvėms, užbaigtuvėms, atlaidams, gimimo ir vardo dienoms. Negi kiekvieną kartą važiuosi į Kauną“, – sakydavo dėdė. Jis nepiktnaudžiavo jais, be ypatingos progos butelio neatkimšdavo.

Sodas driekėsi nuo namo į pietus. Jame rudenėjant ypač malonu būdavo suvalgyti avietinį obuolį. Augo ir senieji antaniniai, ir dar rūgščių obuolių, kuriuos tik apie šv. Kalėdas galėdavai krimsti.

Dėdė laikė keturis darbinius arklius: du paauglius ir porą kumeliukų. Visi arkliai buvo bėri, su balta „žvaigždute“ kaktoje, trakėnų mišrūnai. Gražiai suaugusį kitą kartą parduodavo kariuomenei. Tokie arkliai žymiai brangiau kainuodavę. Melžiamų karvių laikydavo 12 ar 14 ir dar 5 ar 6 telyčias. Pieną bidonuose kiekvieną dieną veždavo į Kauną, į „Pieno centro“ pieninę, o centrifuguotą parsiveždavo namo. Juo penėdavo kiaules.

Paskutiniaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais (1937–1939 m.) dėdės ūkis duodavo tiek pajamų, kad jis nutarė pasistatydinti mūrinius sodybos pastatus. Jau 1939 metais jis, nepaisydamas tokių blogų kelių, sodybon buvo susivežęs daugiau nei 60 000 raudonų plytų. Tačiau 1940 m. užėjusi sovietinė okupacija neleido jam pasiekti užsibrėžtojo tikslo. Tas plytas po dėdės mirties 1946 metais sesuo Magdelė padovanavo Pažerų bažnyčios statybai užbaigti. Tačiau faktiškai jos iš ten stribų ir sovietinių valdininkų buvo išgrobstytos ir išvežtos.

*Mūsų šeima.
Ukmergė, 1937 m.
Iš kairės: Veronika
Škadauskienė (močiutė),
Romualdas Baltrušis,
Marija Baltrušienė (Mama),
Stasys Baltrušis (Tėtis),
Regina (sesuo) prie senelio
Kazio namo.*

Man buvo nepaprastai koku klausytis, kai Marijai Bašinskienei (dėdės Motiejaus krikštaduktei – augintinei) bylinėjantis, siekiant įrodyti, kad dėdė 1938–1939 metais iš tikrųjų pirkto iš kaimyno 3,5 ha miško, vienas iš priešingos pusės teisme 1995 metais pasakė: „Kaip jis galėjo pirkti, jei gyveno skurdžiai.“ Tai buvo tikra netiesa. Aš žinojau, kad dėdė Motiejus visada turėjo susitaupęs pinigų ir ne vienam kaimynui jų prirėikus paskolindavo.

Dėdė Motiejus buvo nevedęs ir gyveno kartu su netekėjusia seserimi Magdele. Augino jie savo sesers M. Bagdonienės dukterį Mariją, kurią mažą vadino Mariuke, o paaugusią – Mare. Ji buvo ir jų krikšto dukra. Jos globojami jie ir išėjo į amžinybę. Atstačius Lietuvai nepriklausomybę, Marija teismo keliu, pasirėmusi liudininkais, kurie su ja kartu lankė mokyklą, įrodė esanti dėdės augintinė bei krikšto dukra ir dabar paveldėjusi ūkį.

1944 metais bolševikams antrą kartą okupavus Lietuvą, stambieji ūkininkai buvo apšaukti buožėmis, o buožė jau priklausiusi sunaikintinai žmonių kategorijai – klasei. Buožę buvo galima išbuožinti, t. y. iš jo viską arba dalį jo turto atimti neatlygintinai, apkrauti kokiais sovietinės valdžios atstovui rajone norisi dydžio mokesčiais, o jų neįgalint sumokėti, buožę areštuoti, pasodinti į kalėjimą, ištremti į Sibirą ar sušaudyti. Daug viso to teko patirti ir dėdei Motiejui. 1946 m. pradžioje jį buvo suėmę ir

Pažėruose uždarę į kažkokį rūsį. Pastatytas saugoti stribas pasirodė pažįstamas. Dėdė būdamas rūsyje vis dėlto rado būdą jį užkalbinti ir įbrukti pinigų. Gavęs kyšį, stribas taip nakčiai uždarė, kad dėdė iš to rūsio pabėgo. Bet namo jau nebegrižo. Susirado Kaune, Vilijampolėje, pas savo pažįstamą Dobilą kamarėlį ir jame apsigyveno. Maisto jam atveždavo iš namų, nes šiaip be kortelių jo niekur nebuvo galimybės nusipirkti. Maisto korteles išduodavo tik dirbantiems, o jis niekur nedirbo, nes jeigu būtų užsiregistravęs pasą milicijoje, būtų buvęs tuojau pat suimtas. Dėdė pasislėpęs gyveno iki pat mirties (1947 m. gruodžio 23 d.). Kelias dienas prieš mirtį krikšto dukros Marijos buvo parveždintas į Bliuvus. Mirė tėvų ir protėvių namuose, jausdamas sesers Magdelės ir įdukros Marijos rankų šilumą. Palaidotas Pažėrų kapinėse prie savo tėvų.

Sovietmetyje iki mirties dėdės gyvenimas buvo sunkus. Naktimis ateidavo laisvės kovotojai rezistentai („miškiniai“), buvę kaimynai ar pažįstami, o dienomis siaubdavo ir tardydavo atvažiuavę stribai. Ir tų gretose būdavo pažįstamų. Toks nervingas gyvenimas greitai pakirto jo sveikatą.

1945 metų lapkričio mėnesį nutariau iš Kauno nuvykti aplankyti dėdės Motiejaus ir tetos Magdelės. Pėsčias per balas ir klampynes nužygiavau pas tetą E. Zagurskienę prie Tabariškių. Jie gyveno dviese. Jų vienturtė duktė Magdelė Paulauskienė, kuri buvo ištekėjusi už policijos vachmistro J. Paulausko (Sibire sušaudytas), 1941 m. buvo ištremta į Sibirą. Teta sunkiai kvėpuodama (širdies nepakankamumas) ėmėsi tuojau vaišinti mane – svečią nebuvelį, o tetėnas tylutis, ramutis skubiai išbėgo malkelių arbatai užvirti.

Netruko man pas juos užsibūti iki tamsos, o ėmė lyti. Tetėnas su teta kvietė pasilikti nakvoti, tačiau aš norėjau greičiau pasiekti Bliuvus ir todėl ruošiausi išeiti. Bet tetėnas pakinkė man arklį ir sako: „Jis tave nuveš, jis žino kelią į Bliuvus. Tik vadeles paleisk, mat čia yra vokiečių iškasti gilūs apkasai, o mūsų arklys mokės juos apvažiuoti.“ Įsėdau į vežimą važiuoti, bet kelio nematau. Tetėnas paėmęs arklį už apynasrio pavadėjo į kelią, ir toliau jau tempė mane bėris per klampynę, pats pasisaugodamas gilių, pilnų purvo duobių. Po pusvalandžio jis suprunkštė ir sustojo. Išlipęs iš vežimo apsidairau, o čia pat gili tranšėja. Paėjau į vieną, į kitą pusę, o ši vis tęsiasi. Pasukau savo bėriuką prie netoliese tamsoje skendinčio namelio. Pabeldžiu tyliai į langą ir garsokai sakau: „Ieškau kelio pas Bliuvų Motiejų...“ Po kiek laiko išgirstu vyriškio balsą: „O kas gi būsite, kad ieškot kelio į Bliuvus?“ – „Esu Stasio Baltrušio sūnus ir važiuodamas atsidūriau priešais apkasus, nežinau, kaip juos apvažiuoti“, – sakau aš. „A, a... pasuki nuo mano namo į kairę, ten bus tiltelis... Bliuvai čia pat... tiesiai.“ Iš tikro pasirodė, kad mano būta vos keli šimtai metrų nuo dėdės sodybos pas jo kaimyną Kregždį.

Bliuvuose teta ir dėdė buvo labai nustebę mano tokiu naktiniu žygiu. Netgi pagalvojo, jog esu kokios didelės nelaimės verčiamas tamsyje, per

lietų keliauti. O būta vien noro juos aplankyti. Ką reiškia jaunystė! Ilgai kalbėjome apie sunkų gyvenimą sugrįžus bolševikų okupacijai, apie giminių likimus. Dėdė vis tikėjosi, kad nors karas baigėsi, bet Vakarų valstybės gal neleis bolševikams Europoje įsigalėti ir, turėdami tokį nepaprastą ginklą kaip atominė bomba, privers juos iš okupuotų šalių išeiti. Jis sakėsi, kad taip ne jis vienas galvojęs, juk pilni miškai uniformuotų lietuvių karių nepasiduoda bolševikams, kovoja ir laukia, kada iš Vakarų bus duotas smūgis sovietams. Tada Lietuvos Laisvės Armija, kaip ir 1941 metų birželio mėn. 22–28 d. sukilėliai, pirmieji išvaduos savąją Tėvynę iš bolševikų jungo.

Gerokai po vidurnakčio, vos mums sumigus, pasigirdo beldimas į dėdės kambario langą ir balsas: „Motie, leisk.“ Dėdė pažino, kas tie už lango, ir atsikėlęs be žodžių atidarė duris. Aš gulėjau čia pat, už lentų sienos. Vidun suėjo keturi ginkluoti vyrai ir tuojau pat paklausė:

- Kas čia pas tave atvažiavo?
- Tai mano brolio Stasio sūnus, universiteto studentas.
- Ar jis komjaunuolis?
- Ne, – atsakė dėdė ir paklausė: – Tai gal jį pažadinti?
- Nereikia.

Paskiau girdėjau, kaip kalbėjo, jog jų būrys vis didėjęs, kad reikia vyrus pamaitinti, ir išeinant dėdė jiems pasakė:

- Tai atvesiu ten į girią, už griovio, tą jautuką...

Teta Magdelė, likusi vienintele ūkio šeimininke, buvo priversta visą turtą atiduoti kolūkiui ir tapti kolūkiete. Už atidirbtus darbdienius, jau turėdama 90 metų amžiaus, gaudavo iš kolūkio 20 rb per mėnesį pensiją. Jos augintinė Marija (ji buvo baigusi du kursus VDU Farmacijos fakultete) ištekėjo už Antano Bašinsko, kurį teta Magdelė pažinojo nuo jo vaikystės, kai ši motina atsivesdavo į Pažerų bažnytelę. Teta Magdelė sakydavo, kad jis buvęs ramus ir gražus blondinas berniukėlis, tvirtai laikydavęs rankute įsikabinęs mamytės sijono.

1932 METAIS visa mūsų šeima atvažiavome į tėvelio tėviškę pas dėdę Motiejų ir tetą Magdelę pabuvoti ir praleisti vasaros. Mamytė daugiausiai laiko skirdavo savo trimetės dukrytės Reginos priežiūrai. Mane išleisdavo ten pat pabėgioti laukuose, kur dėdės nusamdytas piemenukas Antaniukas ganė gyvulių bandą. Tėvai leisdavo ir man kartu su Antaniuku paganyti. Būdami kartu susibičiuliavome. Vieną dieną Antaniukas nutarė man parodyti, kaip jis gali įerzinti bulių ir kad jo apskritai nebijęs. Galvijai tikrai buvo prie jo tiek pripratę, kad šis galėdavęs jam atsisėsti į tarpuragę. Karštomis vasaros dienomis musėms ir bimbalsams įkyriai užpuolus, bulius užsimanydavo grįžti į tvartą. Tada tai jau nebandyti jo sulaukyti, o skubėki atkelti vartus į kiemą ir atverti tvarto duris. Jeigu nesusėję to

padaryti, tai ragais vartai lieka nusviesti šalin, o tvarto durys guli iškeltos nuo vyrių.

Antaniukas, nusiėmęs savo švarkelį, ėmė buliui prieš akis mosikuoti. Buliui tai labai nepatiko ir jis, papurtęs galvą, staigiu šuoliu metėsi mu-dviejų link.

Aš iš viso pirmą kartą tada pamačiau įsikarščiausį bulių. Labai jo išsi-gandau ir pasileidau bėgti. Bet aplink plynas laukas, nei medelio, nei krū-melio, už kurio galėčiau pasislėpti, o bulius šnypšdamas vaikosi. Netoliese buvo tiltelis per giloką griovį. Aš greit ant jo užbėgau, bet pamatęs, kad bulius artėja, šokau žemyn nuo tiltelio ir šmurkštelėjau po juo. Žiūriu, kad į čia ir mano Antaniukas atskuodžia. Kai mes dingome iš akiračio, bulius mūsų neieškojo ir numovė šalin.

Atrodė, viskas baigėsi sėkmingai: Antaniukas ir parodė įerzintą bu-lių, ir išlikome nesubadyti. Tik vienas, deja. Deja, bešokdamas nuo tilte-lio stipriai susitrenkiau į akmenis dešinės kojos kelį. Mano kelis sutino. Mama ėmė dėti kompresus, tačiau patinimas neatsileido. Mes sugrįžome namo. Sutinusią koją ėmė skaudėti, ir aš pradėjau daugiau sėdinti negu vaikščioti.

Mama mane nuvedė pas gydytoją Rachmilį pasidaryti rentgeno nuo-traukos. Rentgeno nuotrauka buvo padaryta ant popieriaus (aš ją išsau-gojau iki šio laiko). Rachmilis patarė važiuoti į Kauną pas kaulų ligų spe-cialistus. Kaune gydytojo chirurgo J. Žemgulio (jį Panevėžyje 1941 m. birželio 25 d. nukankino besitraukiantys rusai raudonarmiečiai) ir gydy-tojos J. Tumėnienės (ji 1944 m. pasitraukė į Vakarus) nuomonės, atlikus Pirkė reakciją, sutapo – dešinės kojos stibikaulio kelio srityje TBC. Buvo įsakyta ilgam gultis į lovą, o čia kaip tik rudenį man jau reikėjo eiti į pir-mąjį pradžios mokyklos skyrių.

Į mokyklą aš nebėjau. Prasidėjo ilgo gydymosi, didžiulių kančių ir ne-tekties pradžia. Pusantrų metų atgulėjus, gydytojai leido pradėti vaikš-čioti. Tačiau vėliau paaiškėjo, kad tai buvo padaryta per anksti. Liga atsi-naujino. Tada buvau nuvežtas į Kauną pas chirurgą V. Kuzmą. Ten man ne tik koją sugipsavo, bet ir padarė iki pusiaujo gipsinį lovį. Jį išklojo vata, paguldė mane, o koją aprišo bintu, kad nejudėtų. Po trijų mėnesių buvau iškeltas, išmaudytas ir vėl į jį įdėtas, o po pusės metų gydytojas A. Dum-brys padarė naują gipsinį įtvarą, ir vėlei tas pat kartojo ir tęsėsi kone dvejus su puse metų. Pradėjęs dvyliktus metus, šiaip taip ėmiau vaikščioti nebelankstydamas kojos. Neilgai ir taip vaikščiojau, nes ištiko nelaimė – užgriuvo ant manęs nuo vyrių iškeltos dėdės Medardo daržinės durys.

Vėlei atsinaujino mano kojos liga ir vėlei gulėjau apie metus laiko. Sirgdamas dar kiek važinėjau specialiai paruoštame rankomis varomame vežimėlyje. Per tą laiką mokiausi gulėdamas. Raides pažinti, skaityti ir ra-šyti išmokė mane beslaugydama Mama. Dargi net vokiečių kalbai moky-

tis nupirko pradžiamokslio vadovėlį. Vėliau kiek pamokė Tėtis, o paskiau metus mokė VIII klasės gimnazistas Bronius Navikas. Už tą darbą jam buvo nemokamai duotas gyventi kambarys, pietūs ir dar kažkiek mokėdavo. Jis buvo kilęs iš Varkalės kaimo, netoli Pabaisko. Paskutinius mokyklinius metus vėlei mokė pats Tėtis, nes Bronius, baigęs gimnaziją, išvažiavo studijuoti į Dotnuvos Žemės ūkio akademiją. Tėvai stengėsi, kad aš ir gulėdamas turėčiau kokį tikslinį užsiėmimą, kad, gydytojo J. Žemgilio žodžiais, netapčiau ne tik fiziniu, bet ir moraliniu invalidu.

1939 metų pavasarį išlaikiau eksternu šešių pradžios mokyklos skyrių egzaminus Ukmergės pradžios mokykloje Nr. 1. Egzaminavo šešių mokytojų komisija. Ypač daug buvau klausiamas geografijos ir viską, ką atsakiau, reikėjo parodyti žemėlapyje. Gulėdamas mėgau nagrinėti pasaulio atlasą, tai lengvai ir tiksliai galėjau susigaudyti žemėlapyje. Visą pradžios mokyklos kursą išmokau gulėdamas lovoje, dažnai palydint stipriems kojos skausmams. Lovoje ne tik mokiausi, bet ir pjausčiau *lobziku* fanerą, daug piešdavau, grojau lūpine armonikėle ir pūčiau medinį lumzdelį, kurį Mama buvo nupirkusi turguje. Tai buvo puikus liaudies meistro padarytas instrumentas, kuriuo mokėjau pagroti daug lietuviškų dainų. Kai būdavau išvežamas į kiemą, pajutęs didesnę erdvę, mėgdavau dainuoti.

Taip ir prabėgo mano vaikystės dienos be judrių žaidimų, be bėgimo, be vaikystės nuotykių. Didžiausias malonumas man būdavo, jeigu kas turėdamas laiko ar iš pasigailėjimo pavėžėdavo vežimėlyje kiek toliau iš kiemo. Tačiau retai aplankydavo tokia laimė. Dažniausiai tai sėdėdavau su močiute ir kartu žiūrėdavau pro langą į gatvės praeivius. Ji vos ne kiekvieną praeivį apibūdindavo: „Va, štai eina Bukauskas, koks jis bajoras, Bukauskas, jis persivertėlis, pirkęs bajorystę. Juk jo tikroji pavardė Tumas. Antai, eina kaimynas Brazauskas, pypkės jis neišleidžia iš dantų, praras sveikatą.“

Ji daug pasakodavo apie savo jaunystės laikus ir, peržiūrėdama nuotraukas, apibūdindavo jose esančius asmenis. Nors tą darydavo jau gal dešimtą kartą, bet vis tiek klausydavau. Laisvalaikiu močiutė Veronika skaitydavo laikraščius. Ne kartą, perskaičius kokią žinią, sujaudintu balsu kalbėdavo:

– Vai, artėja negeri laikai... Visko čia gali būti...

Man atrodydavo, kad tikrai kažkas baisaus kaupiasi, ir pagalvodavau, kur padės mane, tokį paliegėlį, jeigu teks bėgti iš namų, nes iš močiutės pasakojimų žinojau, kaip sunkiai ir vargingai jie buvę priversti, griaužiant patrankoms, tratant kulkosvaidžiams, trauktis į Rusijos gilumą Didžiojo karo metu.

Mažiausiai matydavausi su tėveliu, nes jis rytais išeidavo į mokyklą, o popietavęs apie 16–17 valandą dažnai vėl skubėdavo į vienokį ar kitokį posėdį ir grįždavo apie 19 valandą. Pareidavo nešinas lauktuvelėmis, dažniausiai gabalėliu olandiško sūrio. Jį labai mėgau valgyti su sviestu ir

Ukmergės A. Smetonos gimnazija. 2000 m.

juoda duona, užgerdamas šviežiu šiltu pienu. Tėtis vakarais ar laisvesniu laiku stengdavosi mane gulintį pakalbinti, išgirsti mano mąstymą vienu ar kitu klausimu ir papasakoti, kas tokio amžiaus vaikui būtų įdomu. Ne kartą jis prisimindavo Lietuvos nepriklausomybės kovų epizodus, tarnybą Lietuvos kariuomenės Generaliniame štabe Kaune, apie teisės studijas Aukštuosiuose kursuose, bolševikų sukurstytą Šančių kareivinėse maištą, tarnybą DLK Gedimino 1 pulke Ukmergėje, apie savo veiklą lietuviybės reikalų Didžiojo karo metu, mokytojavimą Kauno mokyklose ir „Saulės“ draugijos gimnazijoje.

1939 METŲ rugpjūtis baigėsi, bet orai dar buvo šilti ir malonūs. Žmonės džiaugėsi gražiais vasaros derliais, tačiau širdies gelmėje jautė nerimą, nes atvykusieji iš Vokietijos pasakodavo, jog ten pastebimas didelis kariuomenės judėjimas geležinkeliais ir vykstant stambaus masto manevrai. Tėvų pažįstami Marija ir Leopoldas Lemanai (jie Ukmergėje, Pivonijoje, turėjo keramikos įmonę) dažnai važiuodavo į Vokietiją pirkti koklių glazūros. Grįžę iš Berlyno pasakodavo, kad Vokietijoje žmonės stengiasi labai mažai valgyti, mažai vartoti riebalų, kad ir jie bandysią pratintis prie „vokiškos dietos“, nes visko gali būti – ar vokiečiai Lietuvoje pasirodys, ar į Vokietiją gali tekti bėgti. Lauktuvių man tą kartą atvežė raudonai lakuotą medinį sudedamą kiaušinį (jis ir dabar yra pas mano sesers Reginos anūkus).

Pagaliau rugsėjo pirmąją ir man po šešerių ligos metų atėjo laikas įžengti į naują, gražią, tik prieš metus pastatytą Ukmergės A. Smetonos gimnaziją. Apsirengiau uniforminiais drobiniais marškiniais, Mama parišo siaurą tautinę juostelę (dviejų spalvų: juoda–geltona), užsitraukiau mėlynas kelnes (tokia buvo vasarinė uniforma, kurią reikėjo dėvėti iki spalio mėnesio 1 dienos) ir su vaikystės dienų draugu Vytautu Narkevičiumi nušlubavau į gimnaziją.

Įžengęs į vestibulį, kuris man pasirodė esąs labai didingas, pasukau prie skelbimų lentos, kur buvo iškabinti priimtųjų sąrašai. Pasirodė, kad esu įrašytas į I d klasę, kurios auklėtoja istorijos mokytoja Jadvyga Staniolaitienė. Visa sužinojęs, laukiau mokslo metų pradžios ceremonialo. Atsistočiau nuošaly prie lango, dairiausi į gausybę linksmų jaunuolių. Jie, suvažiavę iš visos Ukmergės apskrities, vienas su kitu maloniai dalinosi vasaros atostogų įspūdžiais, šypsojosi, juokavo. Vytautas N. tuojau susitiko su savo pradžios mokyklos Nr. 1 (jos vedėju buvo mano Tėtis) buvusiais bendraklasiais ir su jais kalbėjosi. Aš likau stovėti vienas, nes mokyklos nelankiau, tai ir draugų ar pažįstamų neturėjau. Visoje gimnazijoje, be pusseserių Irenos ir Beatričės Škadauskaičių, buvo tik draugai kaimynai – Vytautas N. ir Jonas Meduškauskas (jis buvo dvejis metais vyresnis) bei Jono sesuo Zosė. Bestovėdamas visus juos pamačiau, o su Jonu M. persimečiau keliais žodžiais. Jis jau buvo trečioje klasėje, mokėsi vien penketukais. Visų mokytojų buvo labai mėgstamas kaip drausmingas, darbštus, malonaus būdo, religingas gimnazistas.

Pagaliau nuaidėjo skambutis (mano gyvenime buvo pirmas), kviesdamas visus į klases. Susirinkome apie keturiasdešimt berniukų. Mudu su Vytautu N. kol atėjome neskubėdami, radome laisvus suolus tik gale klasės. Dar kiek pasidairę, nutarėme sėsti į paskutinį suolą. Mat ir pagal ūgį buvome vieni iš aukštesnių.

Auklėtoja visus sutikrūsi pasakė, kad dabar turime rikiuotis kieme ir žygiuoti į pamaldas bažnyčioje, o po to reiks sugrįžti į klasę. Visų gimnazistų rikiuotei vadovavo gimnazijos direktorius J. Švoba (mirė Detroite, JAV, 1986 m.) su inspektoriumi A. Būnikiu (Nepriklausomybės kovų dalyvis, majoras, dėstė matematiką, NKVD nukankintas).

Susirikiauvus pasigirdo komanda „ramiai!“, ir tuo metu dviem mokiniams lydint buvo iškilmingai atnešta vėliava. Pirmojo LDK Gedimino pėsčiųjų pulko orkestrui sutrenkus maršą, direktoriui ir mokytojams einant priešakyje, plazdant trispalvei, nužygiavome J. Basanavičiaus, Vytauto ir Bažnyčios gatvėmis į Ukmergės parapijos Šv. Petro ir Povilo bažnyčią.

Žydai žygiavo iki bažnyčios, vidun nėjo. Mūsų klasėje buvo tik vienas žydas Dzingolis.

Mišias aukėjo gimnazijos kapelionas J. Mačys. Mokslo metams skirtą pamokslą jis pradėjo žodžiais: „Šį rytą netoli Lietuvos sienų sugriaudėjo

patrankų šūviai... prasidėjo karas.“ Susikaupe klausėmės jo žodžių apie karų siaubą, bet neįsivaizdavome, kiek baisybių privalės pergyventi mūsų Tėvynė Lietuva ir ją mylintys žmonės. Nesuvokėme, kad visą mokymosi gimnazijoje laiką teks praleisti sprogstant bomboms, vaitojant kankiniams ir žudomiems, dejuojant tremiamiems iš tėvynės, kad teks ištisą penkiasdešimtmetį vilkti sovietinės okupacijos jungą, kad gimnazijos sienose Vyčio, Kryžiaus ir Prezidento A. Smetonos horeljefai bus išdaužyti. Nežinojome, kad daug Lietuvos karių bus išžudyti, Lietuvos trispalvė sutrypta, daug kam gelbstintis teks bėgti iš tėvynės, o daugeliui pasilikusių patirti Sibiro tremtį, nuožmias ginkluotos ir beginklės rezistencijos kovas tėvynėje. Neįsivaizdavome, kad iš aštuoniasdešimties su viršum pirmaklasių berniukų (buvo dvi berniukų klasės – b ir d) brandos atestatą gaus tik aštuoniolika.

SUGRĮŽĘ iš bažnyčios į klasę, su Vytautu N. sėdomės į tą nelemtą paskutinį suolą. Klasė buvo erdvi, suolai nauji (viršus jų juodas, jame įmontuota rašalinė, o kitos dalys geltonos) ir juose matėsi skaitmenys, nurodantieji, kokio ūgio mokiniui yra pritaikyti. Priešakinėje klasės sienoje, viršuje apskritimo formos įdubime, horeljefinis kryžius su ornamentika, užpakalinėje sienoje, stačiakampiame (40×60 cm) įdubime, – geltonas Prezidento A. Smetonos horeljefas, virš jo raudoname fone baltas Vytis.

Dabar jau jų nebeliko. Direktorė L. Dzigienė tvirtino, kad vienas kryžius išliko neiškaltas (2002 m.), tik užtinkuotas. Kiek jų išliko po tinku, dar nežinia. Direktorės L. Dzigienės pastangomis dviejose klasėse nukalus tinką, atsivėrė apdaužyti, bet neiškalti kryžiai. Ačiū Dievui, kažkurio tinkuotojo ranka nepakilo jų iškalti – tik pridengė užkrėsdamas tinko sluoksniu. Jie išliko. Kiti užtinkavimų klasėse tyrimai dar nevykdomi.

Klasės auklėtoja mokytoja J. Staniolaitienė supažindino mus su gimnazijos tvarka ir kiekvienam mokiniui įdavė po raktą nuo rūbinės spintelės, kuri buvo skirta viena dviem mokiniams. Rūbinių šviesiai rausvos spintelės stovėjo pirmojo aukšto fojė už kolonų (dabar tarpkoloniai užmūryti) – berniukų tiesiai įėjus pro fasadines duris, o mergaičių – dešinėje pusėje. Spintelėje buvo laikomos odinės šlepetės – atėjus reikėjo jomis avėti, nes klasėse buvo vaškuojamas ažuolinis, eglute sudėtas parketas. Gimnazistas privalėjo dėvėti uniformą – vasarinę nuo gegužės mėnesio, žieminę nuo spalio mėnesio. Vasarinė – drobiniai marškiniai, trumpos arba ilgos mėlynos spalvos specialaus audinio kelnės, parišta po kaklu juostelė vietoje kaklaraiščio, balta drobinė kepurė su juodu *matiku* (snape-liu) ir apvesta lietuvių liaudies juoste. Žieminė – melsvi marškiniai, lietuvių liaudies raštų kaklaraištis, mėlynas kostiumas, vienaeilis su trimis ant viršaus užsiūtomis kišenėmis švarkas su atvartais, užsegamas trimis sagomis, mėlyna, priglundusi prie galvos, su dviem plonais sidabriniais

apvadais ir juodu *matiku* kepuraitė. Abiturientai, kad išsiskirtų iš kitų, po šimtadienio vaikščiodavo nusiardę apatinį kepurės apvadą.

Šalčių metu galima buvo užsidėti ausines. Tačiau į gimnaziją neidavome, jei šaldavo daugiau kaip $-21\text{ }^{\circ}\text{C}$, o tam patvirtinti Ukmergėje ant gaisrinės bokšto būdavo iškeliami valstybinė trispalvė vėliava. Gaisrinės bokštas buvo aukščiausias statinys ir iš visų miesto vietų matomas. Kartais šaltą žiemos rytą susidarydavo šerkšnas ar rūkas, tada bokšte vėliavą sunku įžiūrėti. Tokiu atveju paklaUSDavome grįžtančio iš miesto praeivio, ar bokšte yra vėliava. Telefonus mažai kas Ukmergėje turėjo.

Antrą mokslo metų pradžios dieną jau būdavo kelios pamokos ir jų metu mokytojai pasakydavo, koku vadovėliu teks naudotis, ir plačiau aiškino gimnazijos tvarkos taisykles: negalima su šlepetėmis išeiti į kiemą, išsokti per langą, užuot išėjus pro duris, koridoriuje vaikščioti dešiniąja puse, eiti ne daugiau kaip trise eilėje, nebėgioti koridoriuose, nečiuožti laiptų turėklais žemyn. Už tuos nusižengimus sumažinamas elgesio pažymys. Mokiniai, kurių elgesio pažymys bent kiek sumažintas, jau patekdamo į Mokytojų tarybos akiratį. Elgesio pažymys galėjo būti sumažinamas tik Mokytojų tarybai pritarus. Gimnazijoje visi mokiniai tuojau apie tai sužinodavo (buvo paskelbiama lentoje), kam ir už ką sumažintas elgesio pažymys. Turėti sumažintą elgesio pažymį buvo labai negarbinga, todėl moksleiviai to labai vengė.

NEPAISANT atkaklaus lenkų gynimosi (1939 m. rugsėjo mėn.), vokiečių kariuomenė smarkiai brovėsi į priekį vis okupuodama naujus Lenkijos miestus. Daug vilčių lenkai skyrė Čenstachovos gynybai, tikėdamiesi toje stebuklingoje vietoje kažko tiesiog antgamtiško, todėl kovojo visomis išgalėmis. Po poros dienų atkaklių mūsų Čenstachova vis tik buvo užimta.

Varšuvos radijas neramiu balsu ištisai perspėjinėjo gyventojus: *Uwaga... uwaga... nadchodzi... nadchodzi... pięćdziesiąt dziewięć!* („Dėmesio... dėmesio... atleikia... atleikia... penkiasdešimt devyni!“). Mama labiausiai jaudinosi, kas bus su mumis ir su Lietuva. Man atrodė, kad mes nuo tų įvykių toli, gal jie mūsų nepalies, juk Lietuva laikosi neutralumo. Deja, kaip vėliau paaiškėjo, neutralumas Lietuvai virto pražūtimi.

Didžiulį įspūdį man paliko 1939 metų rugsėjo mėnesio 15 diena. Eidamas į pamokas Vytauto ir J. Basanavičiaus gatvių sankryžoje išvydau susibūrusius žmones. Kai priėjau arčiau, pamačiau tokį vaizdą: sankryžoje stovėjo Lietuvos kareivis su raudona ir balta vėliavėlėmis rankose ir reguliavo nenutrūkstamą srautą lenkų karo pabėgėlių, vykstančių automobiliais, sunkvežimiais, motociklais, dviračiais, nukreipdamas jį gimnazijos link.

Sunkvežimiai buvo pilni lenkų kareivių, policininkų, civilių žmonių ir moterų su vaikais. Tai buvo karo baisių bėgliai. Žmonės gatvėje stovėjo

tylūs ir susikaupę. Tik kareivis griežtais judesiais vis rodė, kur važiuoti. Aš taip pat stovėjau, apimtas nežinios jausmo. Lietuvoje jautėsi įtampa ir įsižiebiančio karo ženklai.

Tėtis, nors mokytojas, bet kaip atsargos kariškis jau buvo gavęs pranešimą atvykti į karo komendantūrą. Mūsų namuose nuomojant kambarį leitenantas Kostas Kondratas (kilęs iš Papilės) pasakė, kad Lietuvos kariuomenė yra ypatingo pasiruošimo būklės. Mačiau, kaip kareiviai jam atnešė karo lauko uniformą, aulinius kareiviškus batus, šalną, du pistoletus, kuprinę ir katiliuką maistui. Viską sudėjo tiesiog ant grindų jo kambarielyje, prie rašomojo stalo. Mano berniokiškas susidomėjimas kariškais reikmenimis buvo toks didelis, kad aš neiškenčiau ir nutaikęs progą įsmukau į jo kambarį (kambarys būdavo nerakinamas) ir apčiupinėjau visus tuos daiktus. Ypač atidžiai apžiūrėjau belgų FN firmos gamybos 9 mm pistoletą, buvusį makštyje, ir antrą mažesnę, gulėjusią tiesiog ant stalo.

Dar kiek pastoviniavęs gatvėje, ėmiau pro stovinčius skverbtis, kad galėčiau nueiti į gimnaziją. Tačiau ten stovintys kariškiai pasakė, kad gimnazijoje kurį laiką pamokų nebūsią, nes joje apgyvendinami internuoti lenkų kariai ir jų šeimos. Tada pasilikęs toliau stebėjau, kas vyksta gatvėje. Mačiau lenkų veiduose baimės, susirūpinimo ir bausaus nuovargio žymes. Čia pat keli Lietuvos kariai gatvės grindiniu vedė didžiulį internuotą lenkų kareivių būrį. Jie vilkėjo skirtingomis uniformomis: mėlynom, chaki spalvos, šviesiai pilkomis. Netrukus ėmė važiuoti internuoti dviratininkai, ir visi traukė gimnazijos link. Iš visų klasių gimnazijoje buvo išnešti suolai ir į jų vietas Lietuvos karių suvežti čiužiniai internuotiems lenkams apnakvindinti. Juos maitino atvažiavusios karių lauko virtuvės.

Gimnazijoje lenkai gyveno pusiau laisvai. Jie net galėjo lankytis pas ukmergiečius, tuo labiau kad nemažai vilniečių turėjo čia giminių. Lenkų kariškiai siekė galimai greičiau išvykti į užsienį ir pasiekti Angliją, kad ten galėtų tęsti kovą prieš savo tėvynės pavergėjus. Lietuva tam stengėsi sudaryti palankias sąlygas, ir jie gana greitai dingo iš Lietuvos. Lenkams išvykus, po keliolikos dienų iš visų klasių buvo iššluotos pasilikusios šiukšlės, parke-tas išvaškuotas, ir mūsų mokytojai atsidavusiai mus mokė toliau.

1939 m. spalio 10 d. pasiekė dziugi žinia, kad Lietuva pagal sutartį su Sovietų Sąjunga atgauna Vilnių ir dalį Vilniaus krašto. Tačiau už tai Lietuvoje dislokuojama apie 30 000 Raudonosios armijos karių. Jie buvo išsidėstę Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Alytuje, Ukmergėje, Panevėžyje.

Mus, moksleivius, apėmė liūdesys ir nusiminimas, kai Ukmergės gatvėse pamatėme rūsčiais veidais raudonarmiečius rusus, mongolus, juodbruvius azijiečius. O humoristas (Petras Biržys) Pupų Dėdė su savo žmona Monika, palydint armonikos garsams, ėmė per radiją ir užtraukė: „Vilnius mūsų, o mes rusų...“ Tie žodžiai faktiškai apibūdino tikrąją Lietuvos pa-

dėti. Už tą pasišaipymą Pupų Dédé pabuvojo areštinėje ir sumokėjo baudą (tai reikėjo padaryti, norint nuraminti sovietinį ambasadorių).

Visi supratome, kad priešas įsėlino į mūsų namus. Iš istorijos vadovėlių ir iš savo senelių, vilkusių Rusijos imperijos jungą, žinojome, kokius žiaurumus tada jiems buvo tekę patirti: kratas, suėmimus, katorgas, trėmimus į Sibirą, dvarų ir ūkių konfiskavimą, katalikų ignoravimą, lietuviško žodžio ir rašto draudimą, mokyklų ir Vilniaus universiteto uždarymą, knygnešių ir rekrutų gaudymą, sukilėlių korimą.

Džiaugėmės, kad sugrįžo vėl Vilnius ir nors tik dalis Vilniaus krašto. Pirmas DLK Gedimino pėstininkų pulkas iš Ukmergės nužygiavo į Vilnių. Jį visur pakelėse sveikino Lietuvos žmonės, nes pagaliau po lenkų ir sovietų okupacijų sulaukė laisvės. Vilniečiai iš džiaugsmo verkė, dalino Lietuvos kareiviams gėlių puokštes, statė gatvėse, pro kurias žygiavo kariai, vainikais ir girliandomis išpuoštus vartus, šiltai sveikino ir bučiavo savo išvaduotojus.

Ilgai laukus, Gedimino pilyje Vilniuje vėl suplevėsavo Lietuvos trispalvė vėliava. Ukmergės A. Smetonos gimnazijoje mokiniai buvome sukviesti į salę paminėti to didžio istorinio – Vilniaus sugrįžimo Lietuvai – įvykio. Išsipildė viso pasaulio lietuvių troškimas, kuris skambėjo ir dainų žodžiuose: „Ei, lietuvi, mes be Vilniaus nenurimsim, senas Vilnius mūsų buvo, mūsų bus...“

PIRMOJE reformuotoje gimnazijos klasėje mums lietuvių kalbą dėstė mokytojas Jasinevičius (kaip atsargos leitenantas greitai buvo pašauktas į kariuomenę ir išžygiavo į Vilnių). Buvo vidutinio ūgio, tamsiais plaukais, nekalbus ir labai griežtas. Kai jis dėstė gramatiką, aš, sėdėdamas klasės gale, mažai tesuprasdavau arba iš viso nesuvokdavau jo aiškinimų, nes gretimame paskutiniame suole sėdį L. Karalevičius su Petriku visą laiką kalbėdavosi arba krėsdavo visokias išdaigas. Man, neįpratusiam klasėje mokytis (pradžios mokyklą baigiau gulėdamas lovoje), buvo labai įdomu ir smalsu į juos žiūrėti. O tai greitai atsiliepė mano mokymosi rezultatams. Po pirmojo rašomojo darbo visa ta mūsų galuklasė (*galiorka*) gavo labai prastus pažymius. Mužu su Vytautu N. gavome po du su pliusu, Karalevičius du, o Petrikas – vienetą, arba kaip sakydavome – „kuolą“. Pasi-taisyti lietuvių kalbos rašiniuose mažai teturėjau vilties, nes nesuvokiau dalyko esmės. Antras rašomasis irgi baigėsi dvejetu, ir trimestre lietuvių kalbos gavau dvejetą.

Tėvai, susipažinę su mano trimestro pažymiais, nutarė pasamdyti man korepetitorių. Juo pasirinko kaimyną, pora klasių už mane vyresnį mano draugą Joną Medušauską. Jis buvo vienas iš pačių gabiausių visoje gimnazijoje mokinių. Jonas mielai sutiko būti popietiniu mokytoju, juo-lab kad labai norėjo užsidirbti vieną kitą litą. Pinigai buvo reikalingi, nes tėvas gaudavo mažą algą, o Jonas norėjo išmokti aliejiniais dažais tapyti

Jonas Medušauskas, prof. R. Baltrušio draugas ir mokytojas. 1964 m.

paveikslus ir samdėsi Ukmergės kino reklamų piešėją mokytoju, pirkosi dažus, drobę, teptukus, lakus. Tas jo tapybos mokytojas rekomenduoda-vo mokytis tapyti kopijuojant spalvotus atvirukus, o paskiau jau bandyti piešti gamtos vaizdus. Jis taip ir darė. O tapybos išlaidoms užsidirbdavo korepetitoriaudamas.

Jono Medušausko padedamas greitai pažengiau moksle. Išmokau mąstyti vienas ir paruošti kiekvieną pamoką taip, kad neliktų nieko nesuprantamo. Paskiau, užbaigęs pamokų ruošimą, dar susikaupęs mintyse visą išminktą dalyką permąstydavau.

Tai iš tikro teisingas mokymosi būdas, visavertis žinių įsisavinimas. Tokiu būdu įgautos žinios išlieka per visą žmogaus amžių. Mokydamasis Jono metodu, antrais metais jau buvau pirmu mokiniu klasėje. Studijuodamas Kaune VDU, taip pat vadovavausi ta pačia man Jono perduota metodika ir studijas baigiau *cum laude* (su pagyrimu).

Užbaigus mokslo metus, likusios kelios dienos būdavo skiriamos įvai-rioms pramogoms. Viena iš jų – šv. Antano dienos išvakarės, kai Ukmergės miesto atstovai ir įvairios organizacijos paminėdavo Lietuvos Prezidento Antano Smetonos vardo dieną. Moksleivija taip pat eidavo į ruošiamą subuvimą.

Vokietijos radijas be paliovos perdavinėjo žinias apie tūkstančius tonų talpos Anglijos ir JAV laivus, nuskandintus Atlanto vandenyne, apie sėk-

mingus vokiečių aviacijos antskrydžius bombarduojant Londoną, ir visa tai buvo palydima pergalės maršais. Sovietų Sąjungos radijas džiūgavo, jog išvaduoti iš Lenkijos ponų jungo baltarusių ir ukrainiečių žemdirbiai sėkmingai įsijungia į sovietinį gyvenimą. Lietuvoje sklandė kalbos, kad sukauptos didelės Raudonosios armijos jėgos prie Baltijos valstybių sienų, kad galima Lietuvos okupacija. Kaune pasidavęs Sovietų Sąjungai žurnalistas Justas Paleckis, už kurio nugaros stovėjo jį sergstinčios Raudonosios armijos įgulos Lietuvoje, ir sovietinis pasiuntinys G. Pozniakovas, susikvietęs į prezidentūros sodelį komunistuojančių kominterno narių būrelį, ėmė šmeižti Lietuvos Prezidentą, reikalauti darbininkų ir valstiečių valdžios Lietuvoje. O vadinamosios „darbininkų ir valstiečių“ valdžios sukūrimas buvo Trojos arklys įvesti sovietinei santvarkai ir turėjo paruošti kelią sovietų okupacinei komunistų valdžiai. Sukurtos sovietų valdžios tolesnis žingsnis – įjungti Lietuvą į sovietinių „broliškų respublikų šeimą“. Taip buvo sunaikinta Lietuvos nepriklausomybė.

Kitą dieną (1940 m. birželio 14 d.) pasklido kalbos, jog kažkas esą iš Kauno atvažiavęs pasakojo, kad iš tikro Lietuvos Vyriausybė kreipėsi į Vokietiją, prašydama apsaugos nuo Sovietų Sąjungos, tačiau jos negavo. Be to, Lietuvos Vyriausybėje esą didelių nesutarimų Sovietų Sąjungos agresijos atveju – ar leistis būti okupuojamiems, ar priešintis ginklais.

1940 m. birželio 15 dienos rytą per radiją išgirdome šiurpinančią žinią – Sovietų Sąjunga įteikė ultimatumą, Lietuvos kariuomenės vadas generolas V. Vitkauskas kariuomenei įsako nesipriešinti, ir Lietuva okupuojama. Tėtis, norėdamas sužinoti, kaip į tai reaguoja Vokietija, prigulęs su nuomojusiu mūsų namuose kambarį vokiečių kalbos mokytoju Maksu Reinke (1938 m. lietuvis pabėgėlis, Hitleriui okupavus Klaipėdą) prie radijo imtuvo, klausėsi žinių iš Berlyno. Tačiau nieko konkrečiau negalėjo išgirsti. Pagaliau vidudienį per Maskvos radiją Sovietų Sąjungos užsienio reikalų komisaras Molotovas išdidžiai pranešė, kad 12 val. Raudonoji armija peržengė Lietuvos–Sovietų Sąjungos sieną ir žygiuoja į Lietuvos gilumą. Ukmergėje, kaip ir visoje Lietuvoje, tuojau pat iš lėktuvų buvo mėtomi gen. V. Vitkausko pasirašyti lapeliai. Juose Lietuvos kariuomenė ir Lietuvos piliečiai buvo raginami laikytis ramiai, nesipriešinti įžengiančiai į Lietuvą Raudonajai armijai, teikti jai visokeriopą paramą. Pasipriešinusieji turėjo būti baudžiami karo lauko teismo arba šaudomi vietoje. Vakarėjant sužinojome, kad Lietuvos Prezidentas A. Smetona ir dalis Vyriausybės narių bei pareigūnų, kurie prieštaravo Sovietų Sąjungos okupacijai ir siekė įsakyti Lietuvos kariuomenei gintis, pasitraukė į Vokietiją. Tai reiškė, kad diplomatinės derybos su SSRS baigėsi nesėkmingai ir prasideda nuožmi Lietuvos okupacija.

Pirmieji Raudonosios armijos daliniai Ukmergėje pasirodė sekmadienį, 1940 m. birželio 15 dieną, apie 15 val. 30 min. Visos gatvės mieste

buvo ištuštėjusios, žmonės suėję į kiemus ir namus. Visų nuotaika buvo tokia, lyg būtų stovėję prieš pražūtingą nežinią, kurios nelaukiamos tenka laukti. Laukėme visi nuliūdę, tylėdami, laukėme nelaukiamų... atsišveikindami su savo tėvynės laisve ir nepriklausomybe... Kaimynai slėpdamiesi žvalgėsi pro tvoras į pasirodančią svetimą okupantų kariuomenę.

Pirmiausiai iš Utenos Ukmergėje, Vytauto gatvėje, pasirodė keli su priekabomis motociklai, kuriuose važiovo po tris kareivius. Mes viską galėjome gerai matyti, nes mūsų sodyba buvo prie pat gatvės. Jiems nuvažiojus miesto centro link, kurį laiką niekas nesirodė. Tada Tėtis ištare:

– Tai žvalgai, greitai pasirodys pagrindiniai kariuomenės daliniai.

Taip ir buvo: po keliolikos minučių, pravažiavus dar dviem motociklams, pasirodė šarvuoti automobiliai, o paskui juos pilni pilnutėliai nedidukai sunkvežimiai, rusų vadinami *polutarkomis*, prisėdusių kareivių su užmautais ant šautuvų ilgais plonais durtuvais. Vakarop ėmė plūste plūsti gausybė barškančiomis *polutarkomis* (1,5 t kėlimo galios sunkvežimiai) vežamų raudonarmiečių. Tamsai artėjant daug jų sustojo kitapus gatvės priešais mūsų namą, Žydų ligoninės kieme. Jie buvo apsirengę medvilnės uniformomis, jų batai trumpais auliukais, o kojos iki kelių apvyniotos bintais. Mane stebino, kad kareiviai be aulinių batų. Prie raudonarmiečių joks žmogus nepriėjo. Sutemus Tėtis pasakė:

– Šią naktį visi nesumigsime, aš budėsiu kieme iki ketvirtos valandos, o po to tu, sūnau.

Raudonarmiečiai be pertraukos važiovo ne tik tą naktį, bet ir kitą ištišą dieną. Paskiau pasirodė pėstieji. Jų buvo tiek daug, kad atrodė – plūdo žmonių masė. Su jais kartu važiovo menkais arkliais kinkyta gurguolė, lauko virtuvės ir sanitariniai vežimai.

Kitą dieną Tėtis, grįžęs iš 4 artilerijos pulko (jis buvo civilis tarnautojas), pasakė, kad jau Lietuvos kariuomenės dalinius tvarko paskirti raudonarmiečiai komisarai. Lietuviai karininkai privalėjo vykdyti ne savo vadų nurodymus, o tų komisarų.

Raudonosios armijos daliniai išsidėstė aplink Ukmergę ir įsikūrė pačiame mieste: miesto pakraštyje prie provoslavų kapinių, Pivonijos šile, Varkališkių ir Dukstinos miškeliuose susistatė palapines, užsiėmė kareivines Vytauto gatvėje.

Laikinoji sovietinė liaudies vyriausybė, oficialiai vadovaujama kolaboranto Justo Paleckio, o faktiškai sovietų atsiųstojo G. Pozdniakovo, paskelbė, kad buvusi Lietuvos vyriausybė nebefunkcionuoja, kad legalizuojama komunistų (bolševikų) partija. Greitai visus pasiekė žinios, jog likę nepasitraukę Lietuvos vyriausybės nariai, aukštieji karininkai, įvairių organizacijų vadovai bei aktyvūs visuomenės veikėjai suiminėjami ir įkalinami. Mes, mokiniai, niekaip negalėjome suprasti, kuo nusikalto mūsų gimnazijos direktorius J. Švoba, kad jį iškėlė iš Ukmergės.

Tomis baisių kupinomis dienomis atkeliauja skaudi žinia, kad Merkinėje žuvo (1940 m. liepos 2 d.) mano draugo Vytauto sesuo Nijolė Narkevičiūtė (vienuolikos metų amžiaus). Jos mirties priežastis – neatsargiai panaudotas sportinis šautuvas. Sesers žūtis buvo tiek skaudus įvykis broliui, jog jis, dar jaunuolis, ėmė žilti. Nijolė buvo labai graži ir nepaprastai maloni mergaitė, blondinė gražiomis tamsiomis akutėmis, o jos šypsny – tai lyg saulės sušvytėjimas. Mano Mama sakydavo, kad jos promočiutė Juzefa Petrauskienė buvusi nepaprasto gerumo ir švelnumo moteris. Tokia ir ji buvo. Teta Aleksandra, jaunutė gimnazistė (septyniolikmetė), dėl apendicito gulėdama mirties patale, paprašė, kad pakviestų prie jos pabūti ne ką kitą, o J. Petrauskienę. Matyt, ir Nijolei tos savybės buvo persidavusios.

PRASIDĖJUS 1940 metų vasarai, kaip ir būdavau įpratęs, patraukiau į Šventąją maudytis ir aukšlių žvejoti. Upėje tų žuvų telkėsi labai gausiai, ypač ties Varkališkių ir Dukstynos miškais. Deja, ten negalėjau įsitaisyti, nes visur jau stovyklavo raudonarmiečiai ir, atkišę šautuvus, niekur neleido priėti. Meškerioti ėmiau netoli miesto ir čia per porą valandų „ant musės“ pasigavau apie 80 aukšlikų. Močiutė jas peikdavo, kad jos mažos ir su jomis tik daug darbo, bet mažai naudos, tačiau savo anūkeliui iškepėdavo. O svieste keptos aukšlikės skanios, jų kauleliai minkšti, tad kremti su viskuo.

Liepos mėnesio viduryje vyko sovietinių komunistų suorganizuoti rinkimai į Lietuvos liaudies seimą. Visus stebino, kad rinkimų biuletenyje pateikta tik tiek kandidatų, kiek reikia išrinkti. Nei vienu mažiau, nei daugiau.

– Tai čia jokie rinkimai, o tik balsavimas, – tylutėliai, kad neišgirstų NKVD šnipai, kalbėjo žmonės.

Balsuoti Lietuvos žmones tiesiog varyte varė. Balsuojančių rinkėjų pasai buvo antspauduojami violetinės spalvos specialiu spaudu: „BALSAVO 1940 m. liepos m. 14 d.“ Tie, kurių pasai neturėjo šito spaudu, buvo laikomi potencialiais liaudies priešais. Todėl skaudančia širdimi daugelis ėjo balsuoti, kad išvengtų represijų. Po to vyko antras balsavimas dėl stojimo į SSRS, ir vėl balsuojančių pasus antspaudavo, tik jau mėlynu spaudu: „Balsavo 1940 m.“ Mano Tėtis kažkokiu būdu išsaugojo savo pasą su visais tais spaudais, tikėdamasis liudyti ateityje, kaip tuose rinkimuose buvo kontroliuojami piliečiai, nes balsuojančiųjų pasai buvo sužymimi.

Ant paskutinės Nepriklausomos Lietuvos pašto ženklų serijos po Liaudies seimo rinkimų buvo uždėtas spaudas: „LTSR“, suprask – „Lietuvos Tarybinė Socialistinė Respublika“. Netrukus pasirodė laikraščiai, pilni bolševikų džiugavimų, kad vadovaujama kolaboranto J. Paleckio delegacija – A. Meskupas, M. Šmauskas, gen. V. Vitkauskas, P. Cvirka, L. Gira, K. Korsakas, S. Nėris, A. Venclova ir vadinamieji politiniai kaliniai – P. Zi-

bertas, P. Petrauskas, M. Kutraitė, B. Abdulskaitė – išvyko į Maskvą „Stalino saulės parvežti“, atseit prašyti, kad priimtų Lietuvą į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungą (SSRS), o faktiškai tuo siekta užtvirtinti sovietiškąją rusiškąją Lietuvos okupaciją. Taip Lietuva pateko į žiauriausio totalitarizmo glėbį, kur „vyko totalinė apgaulė, buvo ugdomas kūdikiškas tikėjimas „viso pasaulio proletariato genialiuoju vadu“ (Stalinu – R. B.), vedančiu į „komunizmo pergalę“. „Sukurtas galingiausias pasaulyje propagandos aparatas. Kraštą apraizgė tankus šnipų tinklas. Šalis plūdo kraujais ir duso nuo ašarų, sukaustyta siaubo. Gyvenimą tvarkė baimė!“ (prof. Z. Zinkevičius, „Rytų Lietuva praeityje ir dabar“, Vilnius, 1993, 193 p.).

Pirmieji mano mokslo metai (1940–1941 m.) okupuotoje Lietuvoje prasidėjo įprastai – rugsėjo mėnesio 1 dieną, bet be eisenos į bažnyčią, be pamaldų, be mūsų trispalvės plazdėjimo. Ukmergės A. Smetonos gimnazija pavadinama Ukmergės I vidurine mokykla. Tikybos dėstymas nutraukiamas, kapelionai atleidžiami, malda prieš pamokas ir po jų uždraudžiama. Tą dieną visi buvome sukviesti į salę. Scenoje sėdėjo Mokytojų taryba, o jos gilumėje kabėjo gana didelis, dar šviežiais dažais kvepiantis, piešimo mokytojo A. Tarandos nutapytas didingos išvaizdos žmonių kraugerio Stalino portretas. Sveikinamąjį žodį moksleiviams tarė iš kitur atkeltas direktorius P. Čiurlys (lietuvių kalbos ir literatūros mokytojas). Jis aiškino, kaip dabar mokysimės naujoje visuomeninėje santvarkoje. Buržuazinė lietuvių tautos „pavergėjų klasė“ bus sunaikinta ir lietuvių tauta sovietinių tautų šeimoje bus vedama į šviesią komunizmo ateitį. Niekas jam neplojo, tik dairėmės vienas į kitą beveik nesuvokdami tų žodžių prasmės. Paskiau kalbėjo mokinys, kurio paskelbta pareigybė – gimnazijos komsorgas – mums buvo nežinoma. Iš sėdinčių salėje nugirdau aiškinant, kad tas komsorgas dalyvauja Mokytojų tarybos posėdžiuose. Man buvo keista – kaip gali mokinys būti tokiuose posėdžiuose? Juk jis girdi visus mokytojų pokalbius ir nutarimus, o paskiau, visomis tomis žiniomis dalindamasis su draugais, darys savas išvadas. Susidarė vaizdas, kad yra peržengiama bet kokia mums įprasto mokinių ir mokytojų tarpusavio bendravimo etikos riba.

Vestibiulyje pamačiau pirmą pasikeitimą – skulptoriaus B. Bučo triptiko vidurinė dalis, kurioje pavaizduotas mokinių susitikimas su Prezidentu A. Smetona, išdaužyta, ant išdaužtos vietos užkabinta rusvo popieriaus juosta, kurioje įrašyta: „Ir mes su Stalino sakalais į plačiąsias erdves.“ Prisimindamas tuos laikus, monsinjoras kunigas Alf. Svarinskas papasakojo, kad tą triptiką niokojo gimnazijos sargas Žukauskas. Jis pirmąjį kūjo smūgį nukreipė į prezidento veidą, nors pats jo prezidentavimo metu, eidamas sargo pareigas, įstengė pasistatyti namą.

Ukmergės gimnazija, pastatyta 1938 metais pagal inžinieriaus architekto F. Bielinškio projektą, buvo viena iš pačių moderniausių gimnazijų

Lietuvoje ir pavadinta Lietuvos Prezidento Antano Smetonos vardu. Tai savojo laikmečio gražių architektūros formų rūmas su juodo ažuolo ir šli-fuoto stiklo fasadinėmis durimis, šviesiais plačiais, metlacho plytelėmis padengtais koridoriais, puošniomis mozaikos grindimis vestibuliuose, ažuolo parketu išklotomis klasėmis, iškilmių sale, sporto sale, tinkama krepšiniui, siuvimo, rankdarbių ir kulinarijos mokymui skirtomis patal-pomis, atskiriomis mergaičių (įėjus dešinėje) ir berniukų (įėjus tiesiai) rū-binėmis. Klasėse, priešakinėje sienoje, gelsvame apskritimo fone, švietė horeljefinis baltas kryžius. Galinėje sienoje, stačiakampėje nišoje, – Pre-zidento Antano Smetonos portretinis horeljefas. Virš jo, ovalo rausvame fone, – Vyčio baltas horeljefas.

Iškilmių salėje kabėjo auksuotuose rėmuose Prezidento portretas, nu-tapytas žymaus Lietuvos dailininko Jono Mackevičiaus. Tokiais gimna-zijos rūmais neilgai teko džiaugtis. Pirmosios sovietų okupacijos metais (1940 m. birželio 15 d. – 1941 m. birželio 24 d.), Lietuvai skęstant rau-donajame komunizmo tvane, horeljefai klasėse ir centrinė triptiko dalis antrojo aukšto vestibulyje – Prezidentas Antanas Smetona su mokslei-viais – buvo iškalti. Prezidento portretas sunaikintas.

Prasidėjus karui, vokiečių kariuomenė per kelias dienas okupavo visą Lietuvą. Vokiečiai iš pradžių per daug nesikišo į gimnazijos reikalus. Gimnazijos direktoriaus Prano Naujokaičio nurodymu nuo užtinkuotų kai kurių horeljefų buvo nuimtas tinkas – laimė, jie buvo beveik nesuža-loti. Tačiau, antrą kartą Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą (1944 m.), gimnazijoje minėtieji horeljefai buvo beveik visi iškalti, o susidariusios tuštumos užmūrytos. Apskritai gimnazijoje buvo sunaikinta visa, kas galėtų priminti Lietuvoje vykusį krikščioniškos moralės pagrindais pa-remtą gimnazistų patriotinės pasaulėžiūros bei pasaulėjautos ugdymą. Tačiau buvusioje aplinkoje išauklėti moksleiviai, praėjus ir pusei am-žiaus, sugrįžta į ją, kad prisimintų tuos prasmingai praleistus skaisčios jaunystės mokslo metus.

2000 metais į Ukmergės Antano Smetonos gimnaziją paminėti 55-ųjų jos baigimo metinių susirinkę mano laidos (1939–1945) absolventai, ma-tydami vietoje buvusių horeljefų užtinkuotas plytas, o salę be Prezidento A. Smetonos portreto, nutarė savo išgalėmis padaryti pradžią gimnazijos praradimams atkurti. Bendraklasių paakinti buvę klasių seniūnai – Sofija Jelionienė, Milda Vaškevičienė ir Romualdas Baltrušis kartu su direktore L. Dzigiene ryžosi veikti. Buvęs bendraklasis dailininkas profesorius V. Karatajus, kurio piešiniai puošdavo klasę, paprašytas nutapė A. Sme-tonos portretą. Jį užbaigtą kartu su savo sūnumi atvežė į Ukmergės An-tano Smetonos gimnaziją ir įnešė į direktorės L. Dzigienės kabinetą tuo metu, kai vyko posėdis su Švietimo ir mokslo ministerijos atstovais. Toks 1945 metų absolventų atsidavimas ir rūpinimasis savo buvusią gimnazi-

ja padarė posėdžio dalyviams malonų įspūdį. Prezidento portreto visas finansines išlaidas padengė JAV gyvenanti Sofija Jelionienė. Tai jos nuo-širdi dovana savo gimnazijai. Nutapytas Prezidento portretas – tai pirmas okupantų sunaikintų gimnazijos relikvų atkūrimo žingsnis.

Neatidėliojant norėjosi imtis skulptoriaus B. Bučo triptiko vidurinės dalies (Prezidentas Antanas Smetona su moksleiviais) atkūrimo. Šių eilu-čių autoriui tuo reikalu teko kalbėtis su Ukmergės rajono mere J. Akstina-vičiene, gimnazijos direktore Liucija Dzigiene bei gimnazijos mokytojais. Visi pritarė triptiko atkūrimo projektui. 170×350 cm dydžio triptiko ho-reljefą (bareljefą) atkurti ėmėsi jaunas skulptorius Kęstutis Krasauskas, rekomenduotas savo mokytojo skulptoriaus profesoriaus K. Bogdano. Triptikas atkurtas Ukmergės A. Smetonos gimnazijos mokytojų, gimna-zistų, gimnazijos absolventų, iš kurių paminėtini paaukoję stambesnes sumas: partizanų ryšininkė J. Jalinskaitė-Kluonienė, sovietų politikali-nys prelatas kunigas Alf. Svarinskas, P. Vareikytė-Petruilienė-Pakalkienė (JAV), O. Jovaišaitė-Mučinskienė (JAV), ir didžiaja dalimi Amerikos lie-tuvių tautinės sąjungos (pirmininkas P. Buchas) aukomis.

Iškilingas atkurtojo triptiko atidengimas įvyko 2004 metų vasario mėn. 14 dieną Ukmergės A. Smetonos gimnazijoje, sugaudus senos pa-trankos šuviui.

PAGAL sovietinę mokslo sistemą mes, besimokantys gimnazijoje an-trus metus, patekome ne į antrą, o į šeštą „a“ klasę. Gimnazija sovietų pavyzdžiu buvo perorganizuota į dešimtmetę mokyklą. Klasės sudarytos mišrios – mergaičių ir berniukų kartu. Mudu su Vytautu N. nebesėdome galan – pasirinkome vidurinėje eilėje trečiąjį suolą nuo lentos. Klasės au-klėtoja tais metais buvo prancūzų kalbos mokytoja K. Grajauskienė. Ji buvo daili, aukšta, visada gražiai apsirengusi, inteligentiška moteris. Dės-tydama prancūzų kalbą, ji ne tik iš mūsų reikalaujavo skaityti ir atpasa-koti tekstą, bet ir mokė praktinių tarpusavio kalbos įgūdžių.

Lietuvių kalbos mokytojo B. Strazdo mokinių žinių vertinimo princi-pas buvo ypač įdomus.

– *Vansi*, Dievas moka penkiems, mokytojas keturiems, o mokinyš trims... taip, *vansi*, mokinyš trims, – sakydavo jis.

Žodis „vadinasi“ jam kalbant virsdavo į žodį „vansi“. Todėl jis ir pravar-dė buvo gavęs Vansi.

Rašomųjų metu vaikščiodavo klasėje stebėdamas nusirašančius. Kai pamatydavo bandantį pažiūrėti į kito rašinį, staigiai priėjęs isteriškai pūkdamas jo sąsiuvinį ir mesdavo per visą klasę virš mokinių galvų į šalį. Mokinyš išsigandęs atsistodavo suole, o jis susinervinęs eidavo prie stale-lio ir nepdavo mokiniui pasiimti numestąjį sąsiuvinį. Šis, pasiėmęs sąsiu-vinį, atsispašęs mokytojo, sėsdavosi toliau rašyti.

Pirmasis mano lietuvių kalbos rašomasis darbas buvo įvertintas keturiais su minusu. Maniau, kad esu daug pasiekęs. Bet toliau pasipylė kuklesni pažymiai – trys plius.

Matematikos mokė mokytojas A. Būnikis, pravarde Melchijoras Putele. Už menkiausius nusižengimus drausmei ar darbo tikslumui jis sakydavo ilgus pamokymus ir todėl pritrūkdavo laiko išdėstyti reikalingą kursą. Kartą per jo pamoką atsitiko kuriozinis dalykas. Lentoje mokinė užrašė galutinį uždavinio sprendimo rezultata $x = -12$. Mokytojas jos klausia:

– Kam yra lygus x ?

Mokinė atsakė:

– Iksas yra lygus 12.

– Pasižiūrėkite ir tiksliai pasakykite, – pastebi mokytojas, – kam iš tikrųjų yra lygus iksas.

Mokinė vėl jam sako:

– Iksas yra lygus 12.

Tada jis pažvelgęs į ją paklausė:

– Ar matei vyrą be kelnių?

Visa klasė, kaip vienas, prapliupo juokais. Mokinė išraudusi stovi ir nežino, ką atsakyti, o mokytojas rimtai nusiteikęs, savotiškai mirksėdamas, laukė atsakymo. Klasėje tada įsivyravo tylą. Pagaliau vyriškų kelnių ryšio su matematika atomazga:

– Kaip nėra vyro be kelnių, taip nėra skaičiaus be ženklų. Šiuo atveju iksas lygus minus dvylikai, o ne dvylikai, – užbaigė mokytojas.

Po šių jo žodžių klasėje įtampa staigiai atslūgo ir mokinei pamatymas ar nepamatymas vyro be kelnių įgavo kitą prasmę.

Nuo 1940 metų imta dėstyti rusų kalba. Jos mokė atvykęs iš kitos gimnazijos, rodos, Utenos, mokytojas A. Namikas. Tai – aukštas, askeetiškas, žilstelėjusia barzdele inteligentiškas vyras. Dėstė rusų kalbos gramatiką, mokė taisyklingo tarimo ir reikalavė mintinai mokytis eilėraščių. Mėgstami jo poetai buvo Lermontovas ir Nekrasovas. Atsimenu Lermontovo eilėraščių, kuriame buvo tokia eilutė: *zloy čečen pol-ziot na bereg, točit svoj kinžal...* („piktas čečenas šliaužia į krantą, galanda savo durklą“). Man jo išdėstyti rusų kalbos pagrindai labai padėjo gerai išmokti rusų kalbą.

Geografiją mokytoja E. Masiliūnaitė-Mikalasienė dėstė monotonišku balsu pasakodama faktus, todėl mokiniams būdavo sunku įdėmiai klausytis. Jos savybė buvo ta, kad mokinį šaukdavo atsakinėti vieną kartą per trimestrą. Mokinys, gavęs gerą pažymį, toliau jau visą likusį trimestrą laiką rizikuodavo nesimokyti. Tačiau jeigu kas nusižengdavo drumsdamas klasės rimtį, galėdavo vėl būti pašauktas. Štai tada rizikantui neišvengiamai atsirasdavo dvejetas. Gavus gerą pažymį ir norint to nemalono išvengti, reikdavo griežtai laikytis drausmės.

Atkelta nauja mokytoja Vasiliauskienė turėjo gamtos pamokas, o buvusi mokytoja Gecevičiūtė kažkur išvyko. Jos pamokos visada būdavo įdomios, nes naudodavo daug iliustracijų ir buvo įrengusi gamtos kabinetą.

Muzikos mokė ir chorui vadovavo mokytojas J. Motiekaitis (mokinių pramintas Motieku). Jis mus auklėjo klasikinės ir liaudies muzikos garsais. Ypač vertino L. van Bethoveną ir jo V *Likimo* bei IX simfonijas. Aiškino, kad pirmieji V simfonijos garsai – tai likimo beldimasis į kiekvieno mūsų gyvenimo duris lyg tariant – *memento mori* (atsimink, kad mirsi). Daug dėmesio skirdavo IX simfonijai ir jos finalui, kur choras gieda poeto F. Šilerio džiaugsmo himną: „Džiaugsmo, tu dievybės aide...“, sakydamas:

– Klausykite ir gėrėkitės tais neapsakomais garsais išreiškiama žmogaus dvasios didybė, kuri veržte veržiasi L. van Bethoveno kūryboje. Įsiklausykite... ir jūs patys pajusite amžiną gėrį ir tikrąjį džiaugsmą taip, kaip tai jautė didysis Bethovenas.

Mokytojas pats, dar paryškindamas muzikos prasmę, sudainuodavo pagrindinius veikalo leitmotyvus. Jis visai nevertino lengvosios muzikos ir netgi pasišaipydavo iš Dolskio, Grauzinio, Šabaniausko įdainavimų plokštelėse. J. Motiekaičio muzikiniu auklėjimu buvau persisunkęs.

Mokytojas labai mėgo liaudies dainas, tad išmokė pajusti ir pažinti jų grožį, jose perteiktą tautos savitumą. Pateikdamas kompozitorių sukurtų dainų pavyzdžius apibūdindavo, kuri daina savo muzikine sandara yra artimesnė mūsų tautos dvasiai, kuri svetimesnė. Jis parodydavo liaudies dainų, sukurtų itin išskirtiniais tautai momentais, žodžių prasmės ir jų muzikinės išraiškos sintezę. Vienas iš tokių pavyzdžių būdavo jo labai mėgstama daina, sukurta tautos XIX amžiuje sukilimo metu, – „Eisim, broliai, po užuolu...“ Vaizdingai nupasakodavo, kaip 1863 metų sukilėliai slėpdavosi nuo rusų kazokų miškuose, kokios sunkios buvo jų gyvenimo sąlygos, nelygios kovos jėgos, neaiški ateitis, bet – didelis pasiryžimas nugalėti. Jis sakydavo:

– Įsiklausykite, kokia čia minorinė melodija, bet kiek joje yra begalinio ryžto, noro pasiekti tikslą ir laimėti. Klausykite...

Ir jis tyliai, ramiai, ritmingai kirčiuodamas uždainuodavo:

Eisim, broliai, po užuolu,

Eisim, broliai, po užuolu.

Mums užuolas ne brolelis,

Jo šakelės ne rankelės...

Mokytojo perteiktas šios dainos prasmės, jos melodijos, ritmo ir žodžių vienumos parodymas neišdildomai išliko atmintyje.

Jis atkreipdavo dėmesį, kaip žymieji pasaulio kompozitoriai kūriniuose panaudodavo savos tautos dainų motyvus. Čia vėlei sudainuodavo vokiečių liaudies dainą ir parodydavo jos leitmotyvą, įpintą į Bethoveno kūrinių, o rusų – Čaikovskio simfonijoje.

Mokytojas labai vertino kompozitorių Stasį Šimkų (buvo jo mokiniu Klaipėdos aukštesniojoje muzikos mokykloje). Daug S. Šimkaus dainų išgirdavome pamokose ir dainuodavome gimnazijos chore. Jis taip pat labai vertino S. Šimkaus muzikinę veiklą ir šio energiją administraciniuose reikaluose.

– Stasys Šimkus tikslo siekdavo labai atkakliai ir energingai. Jeigu negalėdavo patekti, kur jam reikia, pro duris, lįsdavo pro langą, o jei ir pro jį nepakliūdavo – nusileisdavo pro kaminą, – taip sušaržuotai pasakodavo apie savo mokytoją kompozitorių.

Moksleivių choro, kurio vadovu buvo J. Motiekaitis, o akompaniatoriumi mokytojas P. Sližys, repertuare vyravo lietuvių muzikos klasikai – J. Naujalis, Č. Sasnauskas, M. Petrauskas, taip pat ir jaunieji kompozitoriai – J. Dambrauskas, J. Gruodis, J. Pakalnis, J. Sinius. Nė vieno koncerto nebūdavo be J. Naujalio dainų pagal Maironio žodžius „Lietuva brangi“, „Jaunimo giesmė“, Č. Sasnausko „Kur bėga Šešupė“, S. Šimkaus „Lietuviais esame mes gimę“, „Gana girioj toj nakvoti“, „Ei, į kovą, savanoriai“ bei sutartinių.

Choristus pamokydavo repeticijų metu taisyklingo diafragmos valdymo dainuojant ir neleidavo, kaip jis sakydavo, „šaukti iš pilvo“. Dainuojant drausdavo raukti kaktą, kilnoti antakius ar drebinti balsą, tuo labiau siūbuoti į šonus. Kad vaizdingiau parodytų, kaip tie dalykai nevykusiai atrodo, pats dainuodamas sušaržuotai visa tai suvaidindavo. Tai sukeldavo mums gardaus juoko, bet ilgam išlikdavo atmintyje.

Svarbiausiu gimnazijos choro varžovu buvo Ukmergės mokytojų seminarijos choras (vadovas mokytojas E. Kiškis). Ir jeigu kada pavykdavo kiek geriau už seminarijos chorą padainuoti, tai mums, choristams, būdavo didelis džiaugsmas.

Aukštesnėse klasėse J. Motiekaitis mus supažindindavo su M. K. Čiurlionio kūryba. Kadangi M. K. Čiurlionis buvo ir kompozitorius, ir dailininkas, tai mums į klasę drauge su patefonu ir „Jūros sonatos“ plokštelėmis dar atnešdavo tas trijų dalių sonatos reprodukcijas. Sklindant „Jūros sonatos“ *Allegro*, *Andante* ir *Finale* garsams, mokytojas siedavo juos su tapybine M. K. Čiurlionio kompozicija, siekdamas parodyti garsų ir tapybos sintezę. Ypač didelį įspūdį paliko „Jūros sonatos“ *Finale* dalies paaiškinimai.

– Čia pavaizduoti gamtos stichijos – audros jūroje blaškomi laiveliai, priešais iškilusi didžiulė banga. Ji grėsmingai kėsina juos pasiglemžti, – tai likimo galia, o ant jos matomos M. K. Č. raidės reikštų ne ką kita, kaip paties autoriaus – Mikalojaus Konstantino Čiurlionio – žmogiškąjį likimą. Trys sonatos dalys – tai džiaugsmas (*Allegro*), kūryba (*Andante*) ir audringa, nerami baigtis (*Finale*).

Tas gimnazijos čiurlioniškojo meno pažinimas ne tik sudarė pagrindą paskiau suprasti patį M. K. Čiurlionį, bet ir suteikė daug aiš-

kumo suvokiant R. Vagnerio kūrybą. Rašydamas apie M. K. Čiurlionį negaliu pamiršti slegiančio įspūdžio, perskaičius 1952 metais „Kauno tiesoje“ straipsnį, kuriame M. K. Čiurlionis buvo peikiamas, kad savo kūryboje esąs mistikas, simbolikas, kad toji kūryba skleidžianti pesimizmą ir yra antiliaudiška. Tas straipsnis buvo parašytas, apsilankius Kauno dailės muziejuje komunistų ideologų komisijai meno reikalais iš Maskvos. Netgi buvo kalbama, minėjo dailininkas P. Stauskas, kad komisija siūlusi visus M. K. Čiurlionio paveikslus sunaikinti. Komisijai išvykus, M. K. Čiurlionio tapybos ekspozicija Kauno dailės muziejuje buvo nuimta, o paveikslai muziejaus darbuotojų pastangomis suslapyti fonduose. Tik praėjus dvidešimčiai metų, kai Prancūzijos spaudoje tarp kitų XX amžiaus žymiųjų meno žmonių paminėtas ir M. K. Čiurlionis, sovietiniai ideologai pakeitė savo požiūrį į dailininką ir jo kūrybą. Jau 1975 metais Druskininkuose, gražiausioje vietoje, iškilo naujų formų bronzos paminklas, pagerbiant jį šimtųjų gimimo metinių proga. M. K. Čiurlionio skulptūrai vieta buvo surasta, nukėlus SSRS didvyrės Marytės Melnikaitės paminklą. Šitoks veiksmas – tai drąsus ir rizikingas tų laikų Lietuvos komunistų ideologų žingsnis siekiant pasaulio meno visuomenei, ypač JAV lietuviams, parodyti, kad vis dėlto ir komunistai vertina didį Lietuvos menininką.

Vėliau prie Kauno Vytauto Didžiojo muziejaus pastato pristatė nedidelę meno galeriją, skirtą M. K. Čiurlionio kūrybai, kurioje, be paveikslų ekspozicijos salių, atsirado kambarys ir jo muzikinės kompozicijos pasiklausymui. Be to, muziejui vėlei sugražintas M. K. Čiurlionio pavadinimas. Atspausdintos M. K. Čiurlionio paveikslų reprodukcijos ir atvirukai pasklido po visą Sovietų Sąjungą, o iš ten ir į Vakarų pasaulį. Nors Kaunas tada buvo laikomas uždaru miestu, t. y. be specialių leidimų užsieniečiams buvo draudžiama įvažiuoti, vis dėlto atsirasdavo ir jiems galimybių pamatyti M. K. Čiurlionio tapybos originalus. Tuo laiku vieni iš pirmųjų susidomėjo Japonijos, paskiau Vokietijos, Lenkijos menotyrininkai.

Mokytojas J. Motiekaitis mokė mus suprasti operos meną, kurį sudaro orkestro, solistų, choro, scenografijos ir veiksmo sintezė. Pirmiausiai buvome supažindinti su italų melodistais – G. Rossinio, V. Bellinio, G. Donicečio, didžiojo Dž. Verdžio, G. Pučinio, P. Maskani, prancūzo Š. Guno operomis, paskiau R. Vagnerio, P. Čaikovskio, M. Petrausko ir kt. Jis nepavargdamas mums aiškino jų arijas, ariozas, vis pats sudainuodamas kokią trumpą ištraukėlę, kartais pailiustruodamas įdainavimais plokštelėse. Operėčių nevertino. Apie operetes tesakydavo: „Operetė nepraturtina žmogaus dvasios ir nepaveikia jo sielos taip kaip opera.“

Prasidėjus sovietinei okupacijai, ideologai reikalavo, kad gimnazijos choras dainuotų sovietinių tautų dainas ir dainas apie komunistų partiją. J. Motiekaitis tada įtraukė į choro repertuarą gruzinų dainą „Suliko“, sui-

deologintą „Negriš ta diena, kur praėjo“, Dunajevskio vos ne sovietų himną „Ir platus gi kraštas“, o vietoje Lietuvos himno reikėjo išmokti dainuoti „Internacionalą“ („Pirmyn, vergai nužemintieji, išalkusi minia, pirmyn, pakilkit, žmonės pavergtieji... kas buvo nieks, tas bus viskuo“). Visa tai mes, choristai, dainavome be jokio pakilimo žinodami, kad tai okupantų įgeidžiai. Tų įgeidžių vis gausėjo, moksleivijos pasipriešinimas jiems didėjo, kartu su tuo vis kilo ir kilo neapykanta sovietiškamui.

1940 metų rudenį, prieš pat bolševikų minimas Spalio revoliucijos metines, iš neapykantos sovietiniams okupantams peiliu buvo supjaustytas gimnazijos iškilnių salėje kabėjęs mokytojo A. Tarandos nutapytas bolševikų vado Stalino portretas. Greitai apie tai sužinojo sovietinis saugumas NKVD.

Prasidėjo kai kurių mokinių ir net mokytojų tardymas. Išaiškėjo, kad „didžiojo proletariato vado“ portretą kišeniniu peiliuku suraižė mokinys Teofilis Pilka. Kalbėta, jog nusikaltimo išaiškinimui pasitaravo jis pats, kažkam pasakęs:

– Žinai, Stalinui apendicitą išpjoviau...

Pjūviai kaip tik ir buvo pilvo srityje, nes aukščiau perpjauti nepasiekė. Mums, mokiniams, atrodė, kad dabar T. Pilka bus blogai, pasodins į kalėjimą arba ištremis į Sibirą, nes į Stalino portreto išniekinimą komunistai žiūrėjo kaip į rimtą politinį nusikaltimą ir už tai labai skaudžiai bausdavo. Tačiau žiūrime – T. Pilka vaikšto gimnazijoje kaip vaikščiojęs. Kalbėjo, kad T. Pilka liko NKVD nenubaustas vien dėl savo proletariškos kilmės ir nepilnametystės. 1944 metais T. Pilka išėjo savanoriu į Lietuvos Vietinę Rinktinę.

2005 metais maloniai teko Kauno karininkų ramovėje susirinkusių buvusių Lietuvos vietinės rinktinės karių būryje sveikinti T. Pilką jo aštuoniasdešimties metų jubiliejaus proga.

Atėjus spalinėms šventėms, visi mokiniai buvome sušaukti į salėje surengtą minėjimą. Žiūriu – kabo tas pats Stalino portretas, taip gerai mokytojo A. Tarandos restauruotas, kad negalėjau įžiūrėti padarytų pjūvių. Visi į T. Pilką žiūrėjo kaip į nepaprastą drąsuolį. Minėjime kalbėjęs Ukmergės apskrities viršininkas V. Girdžius apie tą įvykį neužsiminė, tik pasakojo, kaip kuriama būsimoji šviesi komunizmo ateitis, kaip joje visiems bus gera gyventi. Negalėjau suprasti, kaip jie tą gerą, šviesų gyvenimą sukurs, jei, komunistams okupavus Lietuvą, iš karto ėmė viskas blogėti.

NETRUKUS tėvų namuose buvo priverstinai paimtas vienas kambarys raudonarmiečio karininko šeimai apgyvendinti. Jame įkurdino vyr. leitenantą Aleksandrą Rodionovą su žmona Marija ir sūnumi Volodia (pustrečių metų).

Pradžioje jie į mus žiūrėjo nepatikliai, tačiau natūralus elgesys su jais (namuose buvo viena virtuvė, tad tekdavo kasdieną susidurti) ir geras tėvų bei močiutės rusų kalbos mokėjimas jų nepasitikėjimą sutirpdė. Ro-

dionova ėmė iš Mamos mokytis kulinarijos. Ji temokėjo sriuboje išvirti mėsą. Ypač jai patiko kotletai, bet nemokėjo jų paruošti. Išmokusi juos pagaminti, kepdavosi kasdieną, nes Rusijoje jiems valgyti mėsą buvusi retenybė.

Juos labai stebino, kad Lietuvoje gausu įvairių prekių ir jos tokios pigios, be to, perkamos be jokių talonų ar leidimų ir be apribojimų. Gavę algą, jie skubėdavo į krautuves. Pirkdavosi po kelias poras odinių aulinių batų, pirštinių, odinius paltus. Mano Mama atsargiai pasakydavo, kad odinis paltas nėra madingas apsiaustas, jis daugiau dėvimas kaip specialus drabužis vairuotojų, ilgai dirbančių ore. Tačiau jiems atrodė, kad tai labai universalus, ilgaamžis drabužis, kuriuo bet kada gali vilkėti.

Karininko žmona kartą Mamos paklausė:

– Sakykite, Marija Kazimirovna, kaip čia yra, kad jūsų moterų tokie gražūs biustai ir figūros.

Mama jai paaiškino, jog Lietuvoje moterys vaikšto su liemenėliu, kuris ir paryškina moterų štotą. Paaikėjo, kad apie tokį moterišką atributą negirdėjo ir nebuvo jo mačiusi.

1941 metų vasario mėnesį leitenantas buvo išvykęs į Rygą – ten buvo jų centras – ir pargrįžęs virtuvėje Mamai sako:

– Žinote, Marija Kazimirovna, greitai jau mes kepsime blynus Berlyne.

– Kaip visa tai suprasti?

– Gi taip, kad mes pajudėsime į Vakarus, – atsakė leitenantas.

– Tai reiškia karą, – sunerimo Mama.

– Galimas dalykas, Marija Kazimirovna, visai galimas... – mįslingai atsakė.

To pokalbio Mama ilgai neužmiršo. Jau karui pasibaigus ir sovietinei armijai užėmus Berlyną, ji vis garsiai pagalvodavo, iš kur tas Rodionovas dar tada galėjo taip tiksliai žinoti ar nujausti būsimo karo finalą. Juk jis pats pasakodavęs, kad fronte raudonarmiečiai tik šimteriopai galingesne jėga puldami pralaužė suomių Mannerheimo liniją.

Vieną 1941 m. balandžio dieną Rodionovas pranešė, kad jis su šeima išsikrausto. Mama ėmė rūpintis, gal galėtų atsiimti iš rusų kariškių žinybos kambarį. Tačiau paaikėjo, kad tas mūsų kambarys yra rekvizuotas ir jame visą laiką bus apgyvendinami raudonarmiečiai. Tame kambaryje apgyvendino j. leitenantą A. Siliną su ukrainiete žmona ir mažyčiu vienerių metų sūneliu.

Lietuvoje gyvenimas keitėsi: lietuviški pinigai panaikinami, jų vieton įvedamas sovietinis rublis, prilyginant 0,9 rublio viename litui. Nacionalizuotose krautuovėse prekių ėmė mažėti, o kai kurios užsidarė. Mama labai jautriai reagavo į išskylančius trūkumus bei kalbas apie galimą karą. Šeimos santaupas ėmė naudoti būtinų reikmenų atsargoms sudaryti. Ukmergės krautuvėninkai iš vaikystės dienų buvo pažįstami, jie ir patardavo įsigyti dingstančių prekių: muilo, skalbimo miltelių *Persil*, audinių, batų.

Tuo laiku batai būdavo odiniais padais, tai Mama savo pusseserės vyro Jurkevičiaus paprašė padinės odos. Mat šis, prasidėjus sovietinei okupacijai, buvo paskirtas privačios Filipavičiaus batų dirbtuvės, ją nacionalizavus ir pavertus artele, vadovu. Jis žinojo, kad padinė oda baigiasi, tai Mamai, kaip saviškei, dar kiek jos pardavė. Visa mūsų šeima Mamos rūpesčiu kelerius metus, pasikaldinusi pas kaimyną Rajecką puspadžius, vaikščiojo sausomis kojomis.

Mažėjant prekių sandėliuose, ėmė skliti kalbos apie riedančius į Rusiją pilnus maisto produktų traukinius, kuriuos garvežiai sunkiai šnypšdami tempė, tarytumei tardami į juos pakrautų prekių pavadinimus rusiškai:

– *Salo... miaso... chleb, salo... miaso... chleb...* (lašiniai... mėsa... duona, lašiniai... mėsa... duona...).

O grįždami iš Rusijos, lengvai bėgiais šokinėdami, plonu balseliu vis kartojo:

– *Solj, spički, kerosin... solj, spički, kerosin...* (druska, degtukai, žibalas).

Stambūs prekybininkai ukmergiškiai žydai Perkas, Koltunas, Estko, dar mano senelių pažįstami, susitikdami Mamai sakydavo, kad jų nacionalizuotų krautuvų sandėliai ištuštėję, bet nieko neatvežama, ir klausiamai tardavo: „Tai ko gi mes sulauksime?“

UKMERGĖS kino teatre „Pasaka“ pasirodė sovietiniai propagandiniai filmai „Volga, Volga“, „Čiapajevs“, „Baltuoja burė vienišoji“. Prieš filmą būdavo parodoma kino kronika. Viena tokia įstrigo atmintin – labai linksmas Hitlerio, Ribbentropo ir Molotovo atsisveikinimas Berlyno aerodrome. Jie šypsodamiesi, gerai nusiteikę spaudė vienas kitam rankas, o žiūrintiems visa tai šiurpulį kėlė – juk tai „liūtų“ sandėris, pranašaujantis „gazelėms“ mirtį. Jie tada dalinosi Rytų Europos šalis. Po tos įsimintinos kronikos 1941 metų gegužės mėnesio pabaigoje per radiją vakarinėse žiniose išgirdau, jog vokiečių telegramų agentūra įgaliota paneigti pasklidusius gandus, esą Reicho kariuomenė iš vakarų Vokietijos permetama į rytus ir koncentruojama Rytprūsiose. Žinias klausiausi kartu su tėčiu. Jis ir sako:

– Blogai, kad tenka paneigti kitų pranešimus. Manychiau, kad tas paneigimas greičiau yra fakto patvirtinimas. Vokiečiai neigdami greičiausiai tenori dėmesį nukreipti nuo savo tikrųjų tikslų.

Paskiau paaiškėjo, kad pranešimas buvęs teisingas. Vokietija, sutriuškinusi Belgiją, Olandiją, Prancūziją, Norvegiją, perorganizavo kariuomenę naujam puolimui ir siuntė ją iš Vakarų į savo rytinį pasienį. Sovietams visa tai buvo gerai žinoma, nes jie taip pat koncentravo kariuomenę prie Rytprūsių sienos. Mūsų name tuo metu apgyvendintasis leitenantas Siliņas su savo daliniu buvo išsiųstas į Lazdijus, o jo žmona su sūneliu likosi Ukmergėje.

Tačiau vis labiau sklindančiomis kalbomis apie galimą greitą Vokietijos su Sovietų Sąjunga karą mažai kas norėjo patikėti. Daug kam atrodė, kad po tokių stambių mūšių kaip prie Lježo tvirtovės, kur besigindami nuo vokiečių belgai atidarė savo užtvankas ir puolantieji neteko apie milijoną karių, vokiečiai turėtų ilgiau „pailsėti“. Tačiau pas mus gyvenęs klaidietis mokytojas Maksas Reinkis (1944 m. vasarą pasitraukė į Vakarus ir vėliau gyveno Australijoje) vis kalbėjo:

– Ė... ė... vokiečiams patinka blickrygai ir blicveiksmi. Jie staigiai persiorganizuos. Jų kariuomenė – tai pragaro mašina, kuri vykdys bet kokius įsakymus.

AUŠO 1941 metų pavasaris. Gimnazijoje vis atkakliau buvome raginami stoti į komjaunimą, bet iš visos mūsų klasės įstoti ryžosi vienas P. Gipas. Komjaunimas buvo okupantų atnešta organizacija, kuri mūsų katalikiškai auklėjamai moksleivijai buvo svetima ir nepriimtina. Visoje gimnazijoje iš 750 mokinių tuo metu atsirado apie 10 komjaunuolių.

Birželio pradžioje buvo paskelbta, kad organizuojama nemokama komunistinė pionierių stovykla Palangoje. Kadangi pionierių buvo labai mažai, tai kvietė ir ne pionierius mokinius. Manęs tėvai neleido, nes apskritai nebuvo linkę leisti vieniems vaikams kur nors išvykti. O čia dar tokį vaikigalį kaip aš, toliau Šventosios nieko nemačiusį, leisti į Baltijos bangas... Be to, močiutė labai nenorėjo, kad važiuočiau, nes jūrą vaizdavosi esančią labai grėsmingą žmogui. Ji sakydavo: jei jau Šventoje tiek žmonių yra paskendę, tai ką bekalbėti apie jūrą. Savo samprotavimus dar sutirštindavo paminėdama, kaip mano sesers Reginos Izolinos krikštaitėvis, sportiškas žmogus Meškauskas, besimaudydamas jūroje prigėrė paties Prezidento A. Smetonos ir jo palydos akivaizdoje. Ji vis kartojo: „Kokia baisybė yra ta jūra... kokia baisybė...“ Taip sakydama atidarė savo bufeto stalčių, kuriame gulėjo jos šeimos relikvijos, nuotraukos, dokumentai. Išsiėmė Meškausko fotografiją, atspausdintą žurnale „Fizkultura ir sportas“ kartu su nekrologu, ir ėmė jį skaityti.

Tada kalbėti apie važiavimą prie jūros jau buvo beprasmiška. Gal ir gerai, kad neteko tuomet nuvykti į Palangą, nes, prasidėjus karui, toji pionierių stovykla buvo vokiečių apšaudyta ir ne vienas jaunuolis žuvo.

Dėdė Medardas išleido savo dukterį Beatričę be didesnių apmąstymų, nes dėdienė, mokytoja Antanina, pati buvo atostogavusi Palangoje ir jūra jai buvo pažįstama. Išleisti dukterį jai nebebuvo taip baugu.

ARTĖJANT birželio mėnesio viduriui mokytojai išvedė trečiojo trimestro ir kartu visų mokslo metų bendrus pažymius. Suvedus pažymių vidurkį, gavau pagyrimą už labai gerą mokymąsi. Buvau klasėje pirmaujančiųjų gretose su M. Svilainyte, P. Ivanovu, P. Plevoku.

Prasidėjus atostogoms, saulėtomis birželio dienomis labai norėjosi pasimaudyti Šventoje. Jos sraunus vandens skaidrumėlis – nors imk ir gerk. Jei norėdavau maudytis šiltesniame vandenyje, tai eidavau už K. Deveikio užtvankos į užutėkį prie didžiojo akmens, kuris prie pat kranto tysojo pusiau vandenyje. Jei reikėdavo vėsesnės ir stipresnės tėkmės, – patraukdavau į salą pėsčiųjų liepteliu šiapus užtvankos. Apniūkusiomis dienomis žaisdavome šachmatais mano tėvų verandoje. Jonas M. buvo pranašiausias šachmatininkas, jį įveikti retai tepavykdavo. Kartkartėmis ir Tėtis prisijungdavo prie šachmatų žaidimo. Žaidžiant su tėčiu mano laimėtos šachmatų partijos, manyčiau, būdavo jo noro pralaimėti rezultatas. Tėtis, pastebėjęs mano didelį norą žaisti šachmatais, nupirko V. Mikėno „Šachmatų vadovėlį“. Iš jo išmokau indiškąją gynybą ir karalienės gambitą, be to, susipažinau su partijų „endšpiliais“.

Dar viena vasaros atostogų pramogėlė buvo kroketo žaidimas Vytauto N. senelio sodybos kieme. Kroketa žaisdavome dažniausiai trise – Jonas M., Vytautas N., aš, o kartais dar prisijungdavo prie mūsų žaidimo ir Vytauto tėvelis kapitonas Vytautas Narkevičius. Į žaidimą dažnai tiek įsitraukdavome, kad užmiršdavome valgi, net sutemus mėnesienoje ritindavome kamuolėlius. Šiame žaidime taip pat pirmaudavo Jonas M., tiksliai kroketuodamas jis greitai savo varžovo kamuoliuką primušdavo prie stulpelio. Tėvai nedraudavo mums tų žaidimų, kurie kartais užtrukdavo ištisą dieną. Mes visi trys gražiai ir darniai bendravome, o vyriausias iš mūsų Jonas M. buvo mums pavyzdys.

Dažnai susėdę aptarinėdavome mūsų krašto ir pasaulyje vykstančius įvykius. Mus liūdino, kad čia pat, Vytauto gatvėje, buvusiose kareivinėse jau nebebuvo Lietuvos karių. Jų daliniai įjungti į Raudonąją armiją, panaikinti Lietuvos kariuomenės pulkų pavadinimai, pakeista uniforma, nuimti antpečiai. Jonas M., daugiau žinių gaudavęs, vis mums pasakodavo, kad kalėjimas perpildytas suimtųjų. Aš labai bijojau dėl Tėčio, nes jis buvo Lietuvos savanoris kūrėjas, šaulys, Lietuvos tautininkų sąjungos narys, o tokius savo tėvynei atsidavusius žmones NKVD suiminėjo.

BIRŽELIO 12 dieną pro Ukmergę vienas paskui kitą beveik be pertraukos ėmė važiuoti rusiški sunkvežimiai *polutarkos*, bet kartu ir gražieji „Lietuvos Autobendrovės“ keleiviniai autobusai. Visi jie tušti traukė Zarasų link. Kaimynai pradėjo spėlioti, kad esą rusai tokių gražių autobusų neturi, tai dabar juos iš Lietuvos išsigabena į Maskvą. Tačiau greit pasklido žinia, jog *polutarkos* išskirstomos po visą Lietuvą ir Pivonijos šile prie Ukmergės jų taip pat daug pristatyta (gražiųjų „Autobendrovės“ autobusų tarp jų nesimatė); esą ruošiamasi žmonių vežimui. Tačiau daug kas nesuprato, kas tai per vežimai. Žmonės susirūpinę vienas kitą klausinėjo – kur veš, už ką veš, ką veš? Bet jokio tikslaus atsakymo

nesulaukta. Mama nutarė paklausti mūsų name gyvenusio raudonarmiečio žmonos:

– Sakykite, ar pas jus yra buvę žmonių vežimų?

– O, taip, ir gana dažnai, – atsakė ji. – Gerai, jeigu veždavo pavasarį, tai išvežtieji dar galėdavo iki žiemos tenai įsikurti, bet jeigu rudenį...

– Kur tuos žmones veždavo ir už ką? – Mama klausė toliau.

– Juos veža paprastai į Sibirą arba į tolimą Šiaurę. Ten tai labai blogai, nėra ką valgyti, nebent žuvį ištraukus iš po ledo, ilgos žiemos naktys, baisūs šalčiai ir pūgos, – kalbėjo ji. – Mano dėdė su penkiais vaikais 1932 metais išvežė iš Ukrainos prie Lenos upės. Niekas nežinojo ir nežino dabar už ką. Jis turėjo nedidelį ūkį... o gal kur nors ką nors ne taip pasakė...

Birželio keturiolikta sugrįžusi iš miesto, Mama sakėsi girdėjusi iš savo pažįstamos, kad kažkuris dvarponių (rodos, Kantautas) rytą atsikėlęs rado už savo durų užkištą raštelį su užrašu: „Šiąnakt namie nenakvokite.“ Mano tėvams taip pat kilo mintis kiek pasisaugoti, bent laikinai pasitraukti iš Ukmergės NKVD akiračio, galbūt išvažiuoti į Girininkus pas Tėtės brolių. Pakalbėjo, pagalvojo, pasirūpino, o sutemus visi sumigome. Ne taip lengva palikti savus namus. Tiesa, mano seneliai, Mamos tėvai, su šeima buvo priverstinai pasitraukę į Rusiją, ten jie patyrė vien vargą, netektis ir bolševikų baisybės. Čia kol kas tiktai kalbos, gal vien gandai, juk sunku įsivaizduoti, kad žmogus be jokio kaltinimo ir teismo būtų tremiamas. Tačiau Mama, mačiusi bolševikų žiaurybes Kostromoje, Penzoje ir dabar išgirdusi iš Silinos, jog sovietijoje tokiomis bausmėmis baudžiami niekuo dėti žmonės, sunerimusi ilgai nėjo gulti.

Neilgai tą birželio naktį teko miegoti. Jau ketvirtą valandą ryto pažadino klaukus šauksmas gretimame dėdės kieme:

– Gelbėkite, gelbėkite...

Staigiai iššokau iš lovos ir nuskubėjau tėvų pažadinti. Tačiau juos abu jau radau bestovinčius prie lango ir baimės kupinomis akimis žvelgiančius dėdės sodybos link.

– Žiūrėk, Staseli, Antanina eina į tualetą, o jai iš paskos seka kareivis su šautuvu...

Tėtis stebėdamas tyliai teištara:

– Turbūt ją suėmė.

Mums bežiūrint pro langą, prie mūsų durų priėjo kareivis rankoje laikydamas šautuvą su durtuvu ir ėmė belstis. Tėtis rusiškai jo paklausė:

– Kas ten?

– Atidarykite, tai NKVD!

Tėtis atidarė duris. Enkavedistas, neįžengęs į vidų, pasakė, kad Tėtį šaukiąs leitenantas. Tačiau Tėtis, niekada per daug neišsigąsdavęs, ir šį kartą liko ramus. Jis atsakė:

– Jeigu aš jam reikalingas, tai tegu jis čia ir ateina.

Taip pasakęs, jis užtrenkė duris. Po kelių minučių kone bėgte atbėgo įpykęs leitenantas, rankoje laikydamas revolverį, ir tik įžengęs sušuko:

– Tai ką, jūs nenorite vykdyti NKVD įsakymo! Nedelsdamas renkitės ir ženkite paskui mane.

Matau, kaip Tėtis susinervinęs maunasi kelnes, aunasi batus, užsime-ta palta ir eina jo įkandin. Mama nepasilieka, irgi eina kartu. Leitenantas liepia jai grįžti, bet ji vis tiek seka iš paskos ir rusiškai kalbina:

– Prašau pasakyti, kas čia dabar vyksta.

Jokio atsakymo. Žiūriu, kaip veda Tėtį į dėdės kiemą, paskiau vidun. Aplinkui namą stovi trys sargybiniai su šautuvais. Močiutė tyliai dejuoda-ma vaikšto nuo lango prie lango kartodama:

– Viešpatie, Viešpatie, pasigailėk mūsų...

Pabudo ir pas mus gyvenusio jaunesniojo leitenanto žmona. Ji, įslin-kusi virtuvén, močiutei sako:

– Juos, močiute, išveš į Sibirą. Pas mus tokie įvykiai dažni.

– Kaip tai į Sibirą? Juk jie nieko blogo nėra padarę. Ji mokytoja, o jis tarnautojas, – susijaudinusi klausiamai atsakė močiutė.

– Dabar jums niekas nepasakys už ką, galbūt vėliau sužinosite, – tyliai kalbėjo Silina.

Močiutė ėmė graudžiai verkti ir apsigaubusi skara nuėjo į savo sūnaus kiemą. Tačiau sargybiniai jos į vidų neįleido. Nieko nepagelbėjo močiu-tės įrodinėjimai, kad ji esanti motina, o čia tremiama marti su vaikais, jos anūkais. Dėdė Medardas tuo metu tarnavo Panevėžyje (ten jam mano Mama, jo sesuo, neapsikentusi neturinčio tarnybos ir dažnai išgėrinėjan-čio, triukšmaujančio, surado per savo pažįstamą Panevėžio apskrities vir-šininką Rozmaną tarnybą), todėl namuose Ukmergėje jo nebuvo.

Grįžo močiutė susikrimsi ir dar labiau dejuodama:

– Kokie beširdžiai tie bedieviai, neleidžia motinos prie vaikų...

Silina ėmė ją raminti:

– Nusiraminkite, nusiraminkite, Veronika Mateušovna, jie ten irgi įsi-kurs ir gyvens...

O močiutė rusiškai ėmė balsu dejuoti:

– *Gospodi, Gospodi, čto oni sdelali s nami, eti christoprodavcy* (Viešpatie, Viešpatie, ką jie su mumis padarė, tie Kristaus išdavikai).

Močiutė Rusijos revoliucijos įvykius buvo išgyvenusi Kostromoje ir savo akimis mačiusi, kaip tenykščiai revoliucionieriai šaudė į cerkvių kry-žius ir ikonas. Taip pat susigraudindama pasakodavo, kaip netoli mūsų Ukmergėje gyvenusio Karablikovo žmoną bolševikai iškankinę, dar gyvą užkasė už tai, kad nepasakė, kur esąs jos baltagvardietis sūnus. Žinojo, tačiau pasiryžo mirti, bet išgelbėti sūnų. Dabar tremia močiutės akivaiz-doje jos tris anūkus: vienerių metų Virginiją, vienuolikametį Vytautą ir septyniolikos metų Ireną.

Po poros valandų grįžo Mama, lydima ginkluoto kareivio, ir sako mums: – Juos tikrai tremia į Sibirą, mūsų Tėtis karininko nurodymu sura-šinėja pasiliekančius daiktus. Jiems kelionei turime duoti maisto. Eikš, Romuti, padėsi man nukabinti lašinių paltis.

Nusekiau paskui Mamą į sandėliuką, kuris buvo namo viduryje. Prie sandėliuko durų atsistojęs kareivis stebėjo, ką mes darome. Mama nuka-bino kumpį, paltis lašinių, keliolika dešrų, kambaryje lašinius sudėjome į maišą, o dešras į pintinę. Mus stebėjęs kareivis pratarė:

– Kaipgi galima atiduoti tiek maisto. Ar jūs užtikrinta, kad patiems jo neprisireiks?

Tačiau Mama tuo metu aiškiai matė, kad jiems tai gyvybiškai reikalin-ga, ir viską, kareivio padedama, nunešė. Kažkuri iš kaimynių, pamačiu-si tremiamą Škadauskų šeimą, pranešė Irenos sužadėtiniui gimnazistui abiturientui A. Mačiūnui (pravarde Mėnulis). Šis atskubėjo, bet gavo at-sisveikinti tik jau lipant Irenai į sunkvežimį. Močiutė, prasibrovusi pro sargybą, atsisveikinę su savo marčia mokytoja Antanina Antanėlyte-Ška-dauskiene ir jos trimis vaikais.

Balsu raudodami mojavo iš atviro sunkvežimio kėbulo vežamieji ir ly-giai taip pat lydintieji. Kėbule aplinkui vežamuosius susėdo kareiviai su šautuvais, o karininkas įlipo į kabiną.

Mama paskiau sakė, kad, be kariškių, trėmime dalyvavo ir du civiliai, kurių vienas buvęs žydas, o antrasis pavarde K. Stimburys. Šito pavardę Mama įsiminė, kai jie, vykdydami kratą ir vartydami stalčiuose esančius daiktus, rado Šaulių sąjungos uniformos sagas ir vienas iš tų civilių kitam su pašaipa sakė:

– Ui, draugas Stimburi, gal norite šauliškių guzikų...

Sugrįžo nusiminęs ir labai susijaudinęs Tėtis kartu su raudančia mama. Jis ilgai tylėjo, sėdėjo susimąstęs, nė žodžio nepratardamas. Netrukus su-žinojome, kad tą ankstyvą birželio keturioliktos rytą Ukmergėje ištremta daug šeimų ir esą trėmimai tebevyksta. Už ką tremiama, niekas bent kiek tiksliau pasakyti negalėjo. Kiek aprimusi mama išėjo į miestą pasikalbė-ti su pažįstamais, kad galėtų susivokti, kas čia darosi. Jai išeinant Tėtis tepasakė:

– Mieste ilgai neužtruk, nes ką gali žinoti... Grįši, o mes jau sunkvežimyje...

Mama netrukus parėjo nešina ritinėliu *dačkės* audinio ir sako:

– Šiąnakt išvežė daug pažįstamų dvarininkų, mokytojų ir gydytojų su šeimomis. Už ką – niekas nežino, tik tremiamiesiems buvo pasakyta, kad jie ištremiami kaip liaudies priešai. O ką jie priešiško tai vadinamai liaudžiai padarė, nepasakė. Taigi ir nežinia, kuo kaltinami ir be teismo nuosprendžio taip baisiai baudžiami. Aš, Staseli, nupirkau *dačkės*, pasiū-siu iš jos maišus daiktams susidėti, būkime pasiruošę...

Tėtis pritarė ir Mama sėdosi prie savo *Singer* siuvamosios, pasiuvo porą didelių maišų patalynei ir keliolika mažesnių. Vakare miegamajame jau gulėjo krūva pilnų maišų su skalbiniais, žieminiams drabužiais, avalyne. Į kiekvieną maišą krovė įvairių daiktų, kad, šiam pradingus, neliktume visai be skalbinių ar žieminių rūbų. Tėtis prie jų dar pastatė dvirankį anglišką pjūklą (ir dabar jis kaip relikvija yra mano namuose), kirvį, kaltus, stambų gražtą, pasidėjo stiklo rėžtuką, skustuvą ir plaukams kirpti rankinę mašinėlę. Mat Silina, kad ir labai bijodama, papasakojo, jog tremtiniai išvežami į Sibiro taigą (miškus), ten išleidžiami ir paliekami – kurkis kaip išmanai, kirskis mišką, statykis trobelę, jei išgali – gyvenk, jei ne – mirk.

Kitą dieną atvyko iš Panevėžio dėdė Medardas. Jam jau viskas apie šeimos likimą buvo žinoma. Su ašaromis akyse svarstė ir klausė patarimo, kaip jam pasielgti – pasilikti ar važiuoti su tremiama šeima. Priėjo prie išvados, kad reikia važiuoti visiems kartu, nes ten, nežinomame krašte, vyro jėga šeimai bus labai reikalinga. Dar vienas šeimos narys, duktė Beatričė, tebebuvo Palangoje pionierių stovykloje. Apie ją jokios žinios – ar ji išstremta, ar ne. Dėdė nutarė, kad jeigu ji grįžtų, tai tegu prisiglaus pas mus, o jei mūsų nebebūtų, tai pas kitus gimines. Pakilęs nuo kėdės, nusi-minusiu balsu pasakė:

– Turiu skubėti pas savo šeimą...

Mama, Tėtis ir močiutė ėmė ruošti jį į nežinomą kelionę Sibiran. Dėdė Medardas buvo atvažiavęs apsitaisęs išeigine eilute, tai mano Tėtis jam sako:

– Juk Sibire tau teks dirbti fizinį darbą, tie tavo drabužiai tam visai netiks, o dar Sibiro šalčiai...

Tėtis atnešė ir padavė dėdei naujus Lietuvos kariuomenės batus, milinę ir karišką vilnonę medžiagą kostiumui. Visą tą aprangą jis buvo gavęs, pradėjęs dirbti civiliu tarnautoju Lietuvos kariuomenėje. Mama vėl sandėliuke nukabino rūkytą kumpį ir paltelę lašinių.

Dėdė, atsisveikinęs su mūsų šeima ir savo mama, kuri labai sielojosi dėl jo ir jo šeimos likimo, nusišluostęs ašaras pakilo eiti.

– Reikia man skubėti, kad juos dar rasčiau neišvežtus iš Jonavos...

Daug vėliau sužinojome, kad, nuėjus į NKVD ir pasiprašius būti vežamam į Sibirą kartu su tremiama šeima, jo nepriėmė, nes esą tremiama jo žmona su šeima, o jis netremiamas. Po ilgesnio prašymo NKVD viršininkas sutiko jį priimti kaip laisvai vykstantį į Sibirą ir iš jo neatėmė paso. Šis jam Sibire labai pravertė, nes jis buvo laikomas laisvu persikėlėliu, o ne tremtiniu.

Dėdei išvažiavus, kitą dieną sugrįžo iš Palangos jo duktė Beatričė. Parvažiavusi surado tuščius, užrakintus, užplombuotomis durimis namus. Tai buvo 1941 m. birželio 18 dieną. Vėlgi graudus susitikimas, pasakoji-

mas apie įvykusį neteisinį brutalų faktą, ašaros ir tarimasis, ką jai daryti toliau. Mano Tėtis ir Mama tarė:

– Beatričė, pasiliki... kaip bus su mumis, taip ir su tavimi.

Ji negalėdama apsispręsti išėjo į miestą. Būdama labai susijaudinusi, praeidama pro *Dom oficerov* ten ant suolelio sėdinčioms karininkų žmonoms neištverusi kažką priešiško pasakė. To pakako, kad ji iš miesto grįžtų jau milicininko vedama.

– Ji yra tremiama į Sibirą kartu su tėvais. Jai leista ateiti pas tetą pasiimti daiktų, – pareiškė atlydėjęs milicininkas.

Visus mus apėmė didžiulis susijaudinimas ir vėl tremiamosios ruošimas nežinomon kelionėn. Kadangi ji buvo vasariškai apsirengusi, teko iš šeimos resursų duoti kokį nors šiltesnį drabužį. Mama vėl nešė iš savo sandėliuko beveik paskutinius pačios paruoštus rūkytos mėsos gaminius, o Tėtis prie visko pridėjo tris metrus vilnonės medžiagos kariškam kostiumui, kurią jis buvo gavęs 1919 metais ir laikė atminimui kaip relikviją. Kai viskas buvo suruošta kelionei į Sibirą, Beatričė pasiprašė milicininko leisti jai nueiti į tualetą. Milicininkas buvo pagyvenęs vyras, kiek aptukęs ir karštą dieną gerokai įšilęs, leido jai vienai eiti. Lauko tualetas pas mus buvo 40 metrų už sandėliuko. Čia ji galėjo laisvai pabėgti, ir mes galvojome, kad pasinaudodama ta proga pabėgs. Bet ji sugrįžo... ir verkdamas išėjo pro vartelius į Vytauto gatvę ir toliau... į Sibirą.

Visa jų šeima atsidūrė skirtingose Sibiro vietose: Beatričė – prie Novosibirsko, Irena – Taišeto konclageryje, motina – Rešiotų kalėjime, jausniausioji duktė Virginija – to kalėjimo kūdikių namuose, o tėvas su sūnumi Vytautu – prie Bijsko Altajaus krašte. Po gero pusmečio tėvui pavyko susirasti dukteris ir visiems susiburti Altajaus krašte, Bijsko rajone, Staraja Barda gyvenvietėje.

Lietuvoje tuo metu visos kalbos sukosi tik apie tai, kas išstremtas, kam pavyko pabėgti, kas su šeima pasislėpė, nes kažkas kažką iš anksto įspėjo. Slinko kupinos baimės ir nežinios dienos. Jos atrodė ilgos ilgos, ateinančios nakties dar labiau visi bauginomės, nes galgi ji bus paskutinė tėvynėje. Labiau pasiturintieji eidavo nakvoti pas vargingesnius tikėdamiesi, kad šių netrems ir patys išliks...

Tėčiui išėjus tarnybiniais reikalais, Mama namų mansardos lange pakabindavo baltą paklodę. Tai buvo sutartas ženklas, kad namuose dar viskas gerai.

Tėtis sugrįždavo namo eidamas ne gatve, o daržais per sodą ir iš ten galėdavo matyti tą mansardos langą. Nakčiai guldavomės pusiau nusirengę, kad tremiami greičiau susiruoštume.

– Gali mus atskirti, – sakė Tėtis, – tai kiekvienam reikia turėti arčiau savo drabužius.

Kadangi nedaug ką leisdavo pasiimti, tai stengėmės rengtis geraisiais rūbais.

Birželio 19 dieną tremtinių vagonai iš Jonavos pajudėjo Vilniaus link, ir tuojau pasklido kalbos, kad trėmimai baigėsi. Pas mus gyvenusi Silina irgi galvojo, kad šį pavasarį trėmimų tikriausiai nebus, jei dar būsią, tai greičiausiai rudenį ar kitą pavasarį, nes taip vykdavę pas juos Ukrainoje.

Tom dienom pas mus užėjo aviacijos kapitonas Mečys Brazaitis (Brazauskas). Jis gyveno kaimynystėje, tačiau labai retai teužsukdavo. Todėl jo atsilankymas sakyte sakė, kad yra kažkas svarbaus. Jis norėjo išgirsti tėčio nuomonę apie susidariusią padėtį Lietuvoje, nes Tėtis visad įvykius vertindavo nuovokiai ir apgalvotai. Jie abu kalbėjo apie artėjantį rusų ir vokiečių karą. Tomis dienomis Lietuvoje žmonės laukė karo kaip išsigelbėjimo nuo komunistų žiaurybių.

Vieną rytą Tėtis ėmė peržiūrinėti savo buvimo savanoriu Lietuvos kariuomenėje (1919–1926 m.) nuotraukas ir turimas knygas. Atrinkęs tas nuotraukas, kuriose jis buvo su jau suimtu generolu K. Skuču (jie abu pirmieji 1919 m. buvo Marijampolės komendantūros tarnautojai ir kartu uniformuoti nusifotografavę – kapitonas K. Skučas sėdi, o prie jo stovi mano Tėtis). Jis tas nuotraukas (kieto popieriaus, padidinto formato) mano akivaizdoje perplėšė ir sudegino viryklės prakuroje sakydamas:

– Jos dabar gali sudaryti komunistams pagrindą mano apkaltai.

Remdamasis tuo pačiu samprotavimu, Tėtis nutarė sunaikinti dalį knygų ir žurnalų.

Lietuvoje žmonės jautėsi lyg avelės, garde užpultos vilkų. Vienintelis laukiamas išsigelbėjimas – Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karas.

Tačiau atrodė – toji viltis menkutė, nes tik ką Molotovas su Ribbentropu pasirašė tarpusavio bendradarbiavimo ir nepuolimo paktą, kartu kėlė šampano taures, keitėsi tarpusavyje repatriantais. Iš mano klasės į Vokietiją repatriavo Lietuvos vokiečiai Henrikas Bonekatas. Bet mokytojas M. Reinkis vis kartojo:

– Vokiečiai fanatiškai trokšta sau gyvybinės erdvės, o ji tik Rytuose. Jų šūkis *Drang nach Osten* (Veržimasis į Rytus) labai gyvas. Visko galima tikėtis...

Raudonarmiečiai karininkai ar jų šeimų nariai apie galimą karą liovėsi kalbėję ir, atrodė, visai jam nesiruošė. Žydai, kurie taip bijojo hitlerinio nacionalsocializmo ir kuriems žinios iš svetur greitai suplaukdavo, ir tie apie artėjantį karą mažai težinojo.

Kai Mama, nuėjusi pas savo gerai pažįstamą žydę Esterką, buvusią krautuvės savininę (krautuvė jau buvo nacionalizuota), pirktis skalbinių, paklausė, ar ji negirdėjus apie galimą vokiečių antpuolį prieš sovietus, ši jai diplomatiškai teatsakė:

– Ui, mes šiandieną dar šiaip taip gyvename, bet kas gali būti rytoj, kas ten žino. Žmonės visaip pakalba.

BIRŽELIO 22 dieną, sekmadienio rytą, visa mūsų šeima pakilome kiek prieš aštuntą. Mama ėmėsi ruošti pusryčius, močiutė rengėsi šventiniais rūbais ir rengėsi į bažnyčią, o Tėtis iki pusryčių kažką skaitė. Apie pusę dešimtos staigiai prasivėrė mokytojo M. Reinkio durys ir jis, šokte išokęs į mūsų kambarį, garsiai sušuko:

– Ar žinote, kad karas! Karas!

Tėtis sužiuro į jį ir ramiu balsu paklausė:

– Koks karas?

– Vokiečiai užpuolė rusus. Aš per radiją išgirdau iš Vokietijos. Vokiečiai žygiuoja pirmyn... ir per Lietuvą...

Mes stovėjome tylėdami, tarsi nenorėdami suvokti, kas įvyko. Tik močiutė sudejavo:

– Viešpatie, apsaugoki mus...

Tada Tėtis tuojau įsijungė savąjį *Philips* radiją, nusistatė Maskvos stoties radijo bangą, o iš ten – ramiausiai sklido Dunajevskio dainos. Mokytojo M. Reinkio nuoštabai, Tėtis sako:

– Bet Maskvoje, atrodo, ramu.

– Skubiai suraskite vokiečių stotį, vokiečių!.. – vėl sušuko M. Reinkis.

Tėtis pakeitė bangas, aptiko vieną iš vokiečių stočių, iš kurios pasigirdo režiantis rėksmingas Vokietijos kanclerio ir nacionalsocialistų vado Hitlerio balsas. Tėtis vėlei pakartotinai nustato Maskvos stotį, ten ramiai muzikuojama, po to Vilnių – Vilniaus radijo stotis tyli.

Tuo momentu išgirdome skrendančio lėktuvo garsą. Visi išskubėjome į kiemą. Užvertę galvas dairydami pamatėme visai neaukštai (apie 50 m) skrendantį juodais kryžiais ant sparnų dvimotorį lėktuvą. Jo stiklo kabinoje nesunkiai įžiūrėjau lakūną. Tik spėjus Tėčiui išstarti, kad tai neabejotinai vokiečių lėktuvas, ėmė kalenti kulkosvaidis. Mes pasislėpėme rūsyje, o lėktuvas šaudydamas nuskrido pagal plentą Utenos link. Tai buvo mūsų padangėje pirmasis mirtį sėjantis karo pradžios pranašas. Visi įsitikinome, kad prasidėjo karo veiksmai. Bet dvasios gelmėje iškilo kažkokia su karo baisybe susipynusi atgaivos gijelė, teikianti viltį, kad pagaliau galbūt pasibaigs nekaltų žmonių žudynės, trėmimai į Sibirą ir ateis galas sovietiniam komunizmui.

– Dabar aišku – karas iš tikrųjų prasidėjo, – ištarė Tėtis mums lipant iš rūsio.

Jis nieko nelaukęs nuėjo į Silinos kambarį ir paklausė jos:

– Ar žinote, kad prasidėjo karas?

– Kaip tai karas, aš nieko nežinau.

– Tik ką pralėkė vokiečių lėktuvas ir apšaudė plentą, – pasakė Tėtis.

Ji su savo sūneliu dar gulėjo lovoje, to lėktuvo nematė, o šuvių garsams neskyrė jokios reikšmės. Tada Tėtis jai sako:

– Vokiečiai per radiją jau visu balsu pranešė apie prasidėjusį karą. Eikite į savo dalinį, pasiteiraukite...

Silina susijaudinusi su sūneliu ant rankų bėgte nubėgo į savo vyro dalinį. Jis buvo netoliese, toje pačioje Vytauto gatvėje. Netrukus sugrįžo kiek apgrimusi ir sako:

– Aš kalbėjau su pulko komisaru, jis man pasakė, kad tai esą manevrai, jokio karo nėra, o kas kalba, kad tai karas, – provokatorius.

Bet, deja, už kelių minučių atskrido dvimotoris *Henkel* ir ne tik apšaudė, bet ir numetė kelias nedidelio galingumo bombas. Jau tada Silina niekieno neberaginama nuskubėjo pas komisarą ir grįžo šaukdama:

– Viešpatie... Viešpatie, ką man daryt?!

Ji griebė savo vaikutį ant rankų ir vėl pasodino, griebė drabužius ir ėmė kišti juos į lagaminą, stvėrė dokumentus ir blaškėsi lyg nerasdama jiems tinkamos vietos, dejavo, šaukėsi Aukščiausiojo pagalbos. Apie pusiaudienį Silina apsiašarojusi atsisveikino. Susivyniojo savo berniuką į vyro juodą odinį paltą, pasiėmė kelis nešulius mantos ir sėdosi į privažiausią *polutarką* (tokią pačią, kuria buvo vežami tremtiniai). Ant ryšulių su vaikais ten jau sėdėjo keliolika moterų. Subirbė sužė *polutarka* ir kiek beįkabindama nubarškėjo plentu Utenos link. Neilgai trukus vėlei atlėkė vokiečių dvimotoris lėktuvas ir skridamas „skutamuoju skridimu“ šaudė į plentą...

Po to, kai lėktuvai numetė bombas, raudonarmiečiai, miesto milicija ir visi komunistai smarkiai sunerimo, kilo panika. Kariškiai paskubomis ėmė ruošti evakuacijai, bet ne mūšiui su priešu. Taip pat elgėsi ir sovietiniai komunistų veikėjai, apsiginklavę leidosi bėgti rytų link.

Netgi Ukmergės kalėjimo sargyba pabėgo, tuo pasinaudoję kaliniai išsiveržė į laisvę. Kalėjimas buvo kimšte prikimštas politinių kalinių. Daug jų išbėgę iš kalėjimo grįžo namo, o kiti susislapstė javų laukuose, priemiesčio krūmynuose bei miškuose. Tie, kurie susislapstė ištūnojo, kolei pasitraukė Raudonoji armija ir išsilakstė ginkluoti sovietiniai aktyvistai, liko gyvi. Grįžę į namus, ne vienas žuvo.

Mūsų tolimesnis kaimynas Bajoras, pabėgęs iš kalėjimo, sugrįžo namo, užvalgė ir užsnūdo. Aprimus vokiečių lėktuvų skrydžiams, sovietinės valdžios atstovų likučiai nutarė sugražinti mieste buvusią tvarką. Jie ėmė ieškoti pabėgėlių iš kalėjimo. Užklupę Bajorą namuose, nušovė bemiegantį.

Tomis dienomis toli nesitraukėme, bet slapstėmės savo ar kaimynų sodybose. Tėtis vis klausėsi radijo. Sovietinė Kauno radijo stotis nustojo veikusi, Maskvos radijas protarpiais perdavinėjo trumpus pranešimus vis pažymėdamas, kad Raudonosios armijos daliniai atkakliai priešinasi ir kontratakuoja priešą. Vokiečiai grojo griausmingus maršus ir pranešinėjo, jog jų *vermachtas (Wehrmacht)* visu frontu žygiuoja pirmyn, nesutikdamas rimtesnio pasipriešinimo, kad šimtai tūkstančių raudonarmiečių paimti į nelaisvę.

Mokytojas M. Reinkis, kol iš jo dar neatėmė motociklo, nutarė pasitraukti iš miesto. Jis užsivedė savąjį *Puch* ir, pasisodinęs sužadėtinę (mokinę iš Ukmergės mokytojų seminarijos), išvyko jos tėviškėn Kupiškio link. Tik spėjus jam atsisveikinti, milicininkas atnešė raginimą pristatyti motociklą karo reikalams. Sugrįžęs jau vokiečių okupacijos metu ir perskaitęs tą raginimą, jis tik nusišypsojo.

Birželio 23 dienos ankstyvą rytą jau sužinojome, kad Lietuvos pasienyje Raudonoji armija sutriuškinta ir bėga panikos apimta. Atvykusieji iš Kauno pasakojo, kad ten Lietuvos laisvės armija (LLA) ir Lietuvos aktyvistų frontas (LAF) jau valdo didžiąją miesto dalį. Besitraukiantieji iš vakarinės Lietuvos srities per Ukmergę raudonarmiečiai buvo visiškai dezorientuoti, jie nesuvokė, kur jų dalinys, kur vadovybė ir į kur trauktis, nes jiems atrodė, kad vokiečiai yra ir priekyje, ir užpakalyje, ir iš šonų. Tokį įspūdį sudarė daug kur išmesti vokiečių oro desantininkai ir pradėję veikti ginkluoti sukilėliai (LLA ir LAF). Viskas paaiškėjo, kai, vokiečių lėktuvams užskridus, į mūsų rūšį, kur buvome pasislėpę (namas stovėjo apie 25 metrus nuo Vytauto gatvės, t. y. Kauno–Daugpilio plente), išsigandę ir visu kūnu drebėdami įvirto du jauni su šautuvais raudonarmiečiai.

Pasibaigus antskrydžiui, Mama jų paklausė:

– Iš kur traukiate ir kur dabar frontas?

Tačiau jie išplėtę akis dairėsi, drebėjo kaip epušės lapai ir tik praėjus kiek laiko pratarė:

– Mes nieko nežinome, mes jau ištisą parą bėgame... Mes nežinome, nei kur mūsų dalinys, nei kur mūsų karininkas, mus vokiečiai sutriuškino jau pasienyje.

Pasibaigus antskrydžiui, Tėtis vėl nuskubėjo prie radijo imtuvo. Netrukus jis mus pasišaukė iš rūšio ir mes 9 valandą 28 minutės Vidurio Europos laiku per Lietuvos radiją iš Kauno išgirdome taip lauktus žodžius:

– Čia kalba išlaisvintos nepriklausomos Lietuvos radijo Kaunas... Lietuvos piliečiai, Nepriklausomos Lietuvos valstybė jau atstatyta. Nutraukiami visi saitai su sovietų okupantais...

Ir vėl diktorius kartojo:

– Dėmesio, dėmesio, čia kalba išlaisvintos nepriklausomos Lietuvos radijo Kaunas...

Visi mes kvapą užėmę klausėmės, kas bus perduota toliau. Paskiau buvo pranešta Lietuvos Laikinosios Vyriausybės sudėtis, paskelbtas sutartasis slaptasis šaukinys „Saulelė raudona“, raginantis tautą sukilti, ir sugiedotas Lietuvos Himnas.

L. Prapuolenis atsišaukimą į tautą paskelbė lietuviškai, dr. A. Damašis – vokiškai, buvęs Prancūzijoje Lietuvos atstovybės sekretorius dr. Daukša – prancūziškai. Po to šią žinią Stokholmas pagarsino visam pasauliui.

Kaune radijo stočiai užimti vadovavo vienas iš Lietuvos Aktyvistų Fronto (LAF) vadovų, Vytauto Didžiojo universiteto Technologijos fakulteto Organinės technologijos katedros vedėjas, atsargos pulkininkas, dr. inžinierius Juozas Vėbra (buvęs Lietuvos ginklavimosi valdybos Tyrimų laboratorijos viršininkas).

1991 metais susitikus su atvykusiu iš JAV pulkininku dr. J. Vėbra, jis man papasakojo, kad perduodant žinią apie atstatomą Nepriklausomą Lietuvą buvo įvykęs nemalonus incidentas: „Kai buvo pasiruosta kalbėti, – pasakojo jis, – pasirodė, kad radijo stotis neveikia. Stotyje išsigandęs lietuvis inžinierius atsisakė įjungti radiofoną. Atseit visi mes būsimė iššaudyti, nes daug rusų kariuomenės tebėra Kaune, čia pat, prie geležinkelio stoties. L. Prapuolenis vienaip ir kitaip su juo šneka, o jis atsisako, ir tiek. Paskui dar dr. A. Damušis su juo kalbėjo, bet vis nesėkmingai. Tai galų gale sakau – duokit man jam žodį tarti. „Tai žinai, prieteliau, tavęs rusai nesušaudys dėl to, kad pirmiau mes tai padarysime. Atvažiuojame!“ – įspėjo inžinierių. Klakt, ir įsijungė radiofonas. Dėl to kiek pavėluota. Prašėmą radijo bangomis buvo numatyta perduoti lygiai devintą valandą.

Išgirdę per radiją, kad atstatoma nepriklausoma demokratinė Lietuvos Respublika, sovietinės valdžios atstovai Ukmergėje (ir visoje Lietuvoje), apimti baimės dėl savo nedorų kolaboravimo darbų, paskubomis bėgo kas Vilniaus, kas Daugpilio link, tikėdamiesi greičiau patekti į Sovietų Sąjungos gilumą, kad jų nepasiektų teisingumo ranka. Pro mūsų sodybą plentą Daugpilio kryptimi traukė ne tik raudonarmiečiai, bet ir daug civilių, ypač žydų, net ne Lietuvos. Vienas netgi užsisėdęs ant greiderio lėtai riedėjo Utenos link. Besitraukiantieji buvo išsigandę, suirzė ir įpykę, į pasiliekančius žiūrėjo nepasitikinčiai. Daug jų buvo ginkluoti, todėl Tėtis saviškius paragino iš namų neišeiti. Vokiečių aviacijos antskrydžiai dažnėjo. Prie gatvės esančiame mūsų name pasidarė pavojinga būti. Tai matydamas, kaimynas Tomas Brazauskas pasiūlė slėptis jo sode esančiame rūsyje. Jis buvo apie 100 metrų nuo gatvės, vaiskrūmių ir obelų priedangoje, o toliau jūravo išplaukę rugiai. Mes keturiese (Mama, Tėtis, sesuo Regina ir aš) atėjome į jo rūšį – slėptuvę. Tik močiutė atsisakė trauktis iš namų.

Birželio 23 dieną apie vidurdienį į tą rūšį atskubėjo ir pats T. Brazauskas su žmona Petronėle, paskiau pasirodė jos brolis Antanas Petrauskas, žentas kapitonas Vytautas Narkevičius su žmona Sofija ir sūnumi Vytautu, kaimynė Guščienė (ji kalbėjo lenkiškai ir buvo vadinama *pani Guszczowa*), netrukus atbėgo ir aviacijos kapitonas Mečys Brazaitis (Brazauskas) kartu su aviacijos vyr. leitenantu Budriu. Abu buvo nusimetę uniforminius švarkus, *apsirėdę* baltais marškiniais, auliniais batais, mėlynomis lakūnų kelnėmis, kurių atskiroje kišenėje kyšojo pistoletų rankenos. Jie pasakojosi, kad Ukmergės aerodrome, kuriame buvo „Anbo“ lėktuvų eskadrilė, paskelbta karo padėtis ir jie niekaip negalėjo iš ten išeiti. Eska-

drilės vadas ir komisaras (rusas) visiems liepė laukti aukštesnės vadovybės įsakymo, tačiau, antrą karo dieną jo negavęs, komisaras pasigėrė ir užmigo. Tuo pasinaudodami lietuviai karininkai pakrautus sunkvežimius išsiuntė Nuotekų link, dalį lėktuvų taip pat kažkur netoliese nutupdė, o patys išsiskirstė kas kur išmanė.

Jiems abiem besvarstant, kaip veikti toliau, prie sodybos gatvėje sustojo raudonarmiečių prisėdęs sunkvežimis ir keli jų išlipę žengė į kiemą. Juos pamatę kapitonas M. Brazaitis su savo draugu vyr. leitenantu tuojuo griebėsi už pistoletų ir pasilenkę nėrė į sode augančius rugius, jais prisidengdami jie abu nubėgo tolyn į laukus. Pavakary mano draugas Vytautas N. su tėvais ir seneliais iš rūsio išėjo į savo sklypą (jį T. Brazauskas vadino *kolonija*, turbūt nuo žodžio „kolonija“, tik švelniau) netoli Ukmergės–Taujėnų vieškelio. T. Brazauskas, buvęs Rusijos imperijos armijos praporščikas ir Pirmojo pasaulinio karo dalyvis (kovojo Samsonovo armijoje Rytprūsijoje, vokiečiams sutriuškinus ją, buvo pakliuvęs į nelaisvę) nutarė, kad ten, laukuose, būsią saugiau, nes pasirodė daug raudonarmiečių, traukiančių Vytauto gatvę, kuri yra Kauno–Daugpilio plento dalis. Todėl nusprendė, kad juos persekiodami vokiečiai čia gali sukelti mūšį. Pasirodė, kad jis buvo teisus. Tačiau laukais ir pamiškėmis bėgantys pavieniai ir grupelėmis raudonarmiečiai bei ginkluoti komunistai taip pat buvo labai pavojingi. Naktį viskas nutilo, bet Tėtis nemiegojo ir stebėjo, kas vyksta aplinkui. Pasiklausti radijo jau nebegalėjo – nutrūko elektros srovė.

Išaušus 1941 metų birželio 24 dienos rytui, Mama visus esančius rūsyje pavaišino savo karvutės Liepos šiltu pienu su juoda namine duona. Vokiečių artilerijos šūviai drebino visą mūsų slėptuvę, pasigirdo kulkosvaidžių kalenimai. Su baime laukėme artėjančio mūšio. Jautėsi, kad raudonarmiečiai kažkur netoliese priešinasi. Apie 17 valandą išgirdome Vytauto gatvės grindiniu (dabar ji asfaltuota) riedančio tanko vikšrų triukšmą. Šis gatvėje sustojo ir iš savo patrankėlės retsykiomis atsišaudydavo. Tėtis sodo pakrūmiais slinkte išslinko apžvelgti mūšio situacijos. Sugrįžęs sako:

– Ties mūsų namu stovi rusų sunkusis tankas. Tankistai, nukirtę prie gatvės augusį uosiuką, juo užsimaskavo ir šaudydami neleidžia vokiečiams praeiti gatvės posūkį. Rusų kareivių nesimato. Vargu ar ilgai jis galės taip gintis.

Dabar toje vietoje šaligatvyje auga dvikamienė to uosio atžala, nebylė praeities liudininkė. Tankas porai valandų sustabdė vokiečių veržimąsi. Tačiau, vokiečių šarvuočiams pasirodžius jam iš užpakalio, šis prasiveržęs pro juos pasileido plentą, o paskiau vejamas nuvažiavo nuo plento ir movė stačiai į veterinarijos gydytojo J. Ambrazevičiaus sodybos eglių gyvatvorę, norėdamas ja prisidengti nuo vokiečių šūvių. Dar ir dabar matyti išretintos eglaičių vietos – viena vakarų pusėje, kur tankas įvažiavo, kita rytinėje sodybos dalyje, pro kurią išvažiavo.

Tankui pasitraukus, liovėsi šaudymas ir atrodė, kad mūšis baigėsi. Tėtis vėl išslinko iš rūsio apsidairyti. Grįžęs sako:

– Jau Vytauto gatve važiuoja vokiečių motociklistai, bet kapinėse įsivirtinęs sovietų kulkosvaidininkas vis šaudo į plentą. Jis šovė ir į mane, pašiūrės lentos tik supoškėjo, laimė – nekliuvo. Iš rūsio neikite.

Tėtis pro kluono galą norėjo nueiti į namus. Jis buvo apsilikęs per siūtą iš kariškos (Lietuvos kariuomenės) milinės palteliu, ir kai pasirodė atviresnėje vietoje, tas kulkosvaidininkas, turbūt manydamas jį esant vokiečių kareivį, paleido šuvių seriją. Tada nuo kapinių iki mūsų sodybos buvo mažiau nei pusės kilometro plynas laukas, dabar ten jau miestas.

Išlipęs iš rūsio norėjau pamatyti, iš kurios vietos šaudo tas kulkosvaidininkas. Atsargiai pralindęs pro tvoros skersinį, išvydau kapinių šiaurės rytų kampe tratantį kulkosvaidį. Paslinkęs iš tolo pamačiau gatve einantį vokiečių karininką. Jis nešėsi, rankomis priglaudęs prie krūtinės, konservų dėžutes. Matyt, pro jį pralėkė kulkos, kad jis staigiai susigūžė, griebėsi už žiūronų ir ėmė žiūrinėti kapų link. Netrukus pamačiau, kaip iš dviejų pusių prisidengdami rugiais ta kryptimi pasileido keli motociklininkai ir sprogo granata. Kulkosvaidininkas nutilo. Vėliau pasakojo, kad ten buvęs raudonarmietis komisaras.

Pasibaigus šaudymams, visi suėjome į kiemą. Neilgai trukus sugrižo ir rūsio šeimininkai iš savo *kolonijos* sveiki ir gyvi. Mums besidalinant praleistų mūšių įspūdžiais, į kiemą įvažiavo brezentu dengtas sunkvežimis, prisėdęs vokiečių karių. Jie mikliai iššoko, o kai kurie ir su gėlių puokštėmis. Pasakojo, kad tas gėles jiems žmonės pakeliui įmetę. Su kariais kalbėjosi kapitonas M. Brazaitis ir tuo metu buvusi profesoriaus Z. Žemaičio duktė (M. Brazaičio sužadėtinė). Jie abu mokėjo vokiškai, o aš tik keliolika žodžių savarankiškai išmokęs iš Mamos Koltūno parduotuvėje nupirkto vokiečių kalbos vadovėlio, nes gimnazijoje mokė prancūzų kalbos.

Gatve riedėjo apkaišyti gėlėmis vokiečių tankai. Tankistai sėdėjo ant liukų krašto užsiraitoję rankoves, šypsojosi, mojavė rankomis sveikinantiems juos praeiviams. Jų veiduose jokio nuovargio, uniformos švarios, tvarkingos ir netgi nesuglamžytos, batai blizgėjo. Vokiečiai, lengvai įveikdami raudonarmiečius, žygiavo lyg parade, lietuviai jautėsi išvaduojami iš komunistų žiauribių, nors ir suprasdami, kad patenka į kitą okupaciją, bet vildamiesi, jog valstybė atgaus nepriklausomybę, džiaugėsi.

Vokiečių tankams su motociklistais nuriedėjus plentu Utenos link, pasiliko pėstininkai (jie visi buvo vežami brezentu dengtuose sunkvežimiuose) ir, susėdę pagriovio žolėn, ruošėsi valgyti. Aš neiškenčiau ir priėjęs arčiau juos stebėjau. Vieni gulėjo žolėje užsimerkę, kiti raikė duoną, tepė ją sviestu ar margarinu ir valgė su konservais. Netrukus buvo sukomanduota pakilti. Vienas iš jų pirmas atsistojęs surinko maisto liekanas

ir su katiliuku rankoje tekinas įbėgo pas mus į kiemą. Priėjęs, Mamai rodydamas katiliuką, sako:

– *Für Kalb* (veršiukui)...

Mama nesuprato, tada jis energingai ėmė aiškinti, kad tai *für kleine Kuh* (mažai karvikei). Mama, suvokusi, kad jis pieno likutį norėtų atiduoti veršiukui, padavė indą supilti. Įdomiausia, kad tas kareivis dar suspėjo pasakyti, jog labai skubęs, nes jam duota komanda žygiuoti. Paskiau Mama vis tai prisimindama mums sakydavo:

– Štai kaip išmokintas, kad net karo metu fronte beprasmiškai neišmeta gėrybės.

Vokiečiams užėjus, pirmą naktį nakvojome sodo rūsyje. Rytą, dar ne visai prašvitus, Mama pro rugių laukelį norėjo nueiti į namus. Pasirodo, kitame rugių lauko krašte stovėta vokiečių kareivio. Šis pastebėjęs sujudintus rugius, be jokio įspėjimo šovė. Laimė, kulka pralėkė pro šalį. Po šūvio Mama krito ant žemės. Kiek palaukusi, bandė šliaužti atgal į rūsį, bet vėl sujudino rugių, tas kareivis vėl kelis kartus šovė jos link. Mama išgulėjo, iki visai prašvito ir vokiečių sargyba pasitraukė.

Frontui nuslinkus į rytus, plentu iš Kauno Utenos link dviem nenutrūkstamomis eilėmis ėmė važiuoti įvairiausių Europos firmų sunkvežimiai, prikrauti karo amunicijos. Jie buvo užėmę beveik visą plento plotį. Autolavina traukė rytuosna, o į vakarus tik šalikele galima buvo šiaip taip prasmukti. Tokia karo autotransporto gausybė be pertraukos riedėjo į rytus tris paras. Po to plentu ėmė važiuoti arkliais kinkytos gurguolės. Jas važnyčiojo senstelėję vyrai, o drauge su jais važiavo ir jauni vokiečiai dviračiais. Kiekvienas iš jų vežėsi prie dviračio rėmo kabėse pritvirtintą šautuvą, o dažnas dar ir kastuvą. Jie visi buvo apsirengę gražiomis naujomis uniformomis, apsiavę kaustytais batais. Kai eidavo šaligatviu, tai visa gatvė skambėdavo: čian, čian, čian.

– Dabar po jų pasirodys vokiečių civilinė valdyba (*Zivilverwaltung*), – samprotavo Tėtis, jau pažinęs juos 1915–1918 metais, kuri įves savo tvarką.

VOKIEČIAI į mokyklų veiklą mažai kišosi, tik gimnazijoje vietoje prancūzų, anglų, rusų kalbų liko viena užsienio kalba – vokiečių. Nors sklido kalbos, kad su mokslu gali būti visko, nes, vokiečių manymu, kitataučiams reikalingi tik geri raumenys, o mokslas priklauso vokiečiams.

Ukmergėje netrukus įsikūrė vokiečių karo komendantūra, gestapas ir žandarmerija. Administracijos įstaigose galėjo dirbti vietos gyventojai – miesto bei valsčiaus valdybose, banke, miesto policijoje, mokesčių inspekcijoje, mokykloje ir kt. Visiems tuojau pat buvo įvestos maisto produktams pirtis kortelės, pagal kurias krautuvėje galima buvo įsigyti paskirtą kiekį produktų. Tėtis, parsinešęs korteles, suskaičiavo, kiek ir

ko mes, penki šeimos nariai, galėsime nusipirkti. Vakare, kai susėdome vakarieniauti, jis pasakė:

– Mums skirta per mėnesį riebalų, mėsos, miltų, kruopų labai nedaug ir kasdieną turėtume gauti dar po 350 g duonos. Jei neatims visų mūsų ūkelio gėrybių, tai dar nebadausime.

Frontui nutolus, vieną dieną išėjau nusipirkti naujo laikraščio. Netoli miesto centro išvydau, kad du ginkluoti vyrai gatve varosi suimtą piešimo mokytoją A. Tarandą. Tiek nustebau ir susijaudinau, kad sustojau galvodamas, už ką jis galėjo būti suimtas.

Vėliau sužinojau, kad mokytojas A. Taranda buvo suimtas ir kelias paras kalinamas už tai, kad 1940 metais nutapė Stalino portretą, kuris kabėjo gimnazijos salėje. Pasirodo, mokytoją kaltino, kam jis tapė tautų uzurpatoriaus portretą. Teko nugirsti, kad jis kalėjime aiškino, jog esąs profesionalus dailininkas. Tapęs, kas ką užsakęs ir užmokęs. Taip nutapęs ir Stalino portretą. Jeigu jam esą būtų užsakytas nutapyti Hitlerio portretas, jis tai irgi padarytų.

Nesudarius apkaltos, išleisdami iš kalėjimo vokiečiai uždavė jam per nugarą kelis kartus rimbu. Tokių „nusikaltėlių“ kalėjime buvo daugiau ir jiems visiems išeinant sukirsdavo rimbu. Pirmomis vokiečių okupacijos dienomis į kalėjimą buvo uždaromi pasilikę komunistų partijos nariai, komjaunuoliai bei sovietinės valdžios aktyvistai.

Su jais pakliuvo ir Mamos pusseserės Stasės vyras Jurkevičius. Stasei, nunešusiai į kalėjimą vyrui maisto, tardytojai pasakė, kad jam gali būti blogai, ir patarė atnešti dvidešimties įtakingesnių ukmergiškių pasirašytą raštą, kuriuo šie laiduotų tolesnį jo lojalumą. Surinkusi parašus, vyrą iš kalėjimo parsivedė namo. Tačiau jis privalėjo kas savaitę registruotis policijoje. Jo likimas vėliau susiklostė nekaip; jis labai gėrė, paskiau apie 1948 metus išvažiavo į Kazachstaną ir iš ten nebegrįžo.

VIENĄ 1941 metų liepos mėnesio dieną sumanėme trise – Tėtis, sesuo Regina ir aš – nueiti į Varkališkių miškelį pagrybauti, tiksliau – kazlėkų, ūmėdžių ir *voverušų* pasirinkti. Kitokie grybai ten nelabai dygdavo. Nepriėję miško pamatėme, kad nebėra S. Šeiboko ir K. Koriznos trobų, kuriose ne kartą atostogavome. Jas padegė vokiečių tankai. Mat pas juos iš miesto buvo suvažiavę nemažai žmonių ir jie visi, manydami esą saugioje vietoje, vaikštinėjo kieme. Vokiečiams turbūt jie pasirodė kažkuo įtartini ir šūviais padegė trobesius. Pasakojusieji apie tenykščius įvykius pasišaipė iš vienos atbėgėlės vilnietės aimanų dėl gaisre sudegusios pudros dėžutės.

Varkališkių miške ne tiek grybų radome, kiek aptikome raudonarmiečių primėtytų žuvų griaučių ir galvų. Aiškiai pamatėme, kuo jie mito.

Atėjus rugpjūčio mėnesiui išaiškėjo, kad Lietuvos Laikinajai Vyriausybei bent autonomijos ribose veikti nepavyks. Todėl entuziazmas lai-

kant Vokietiją tautų išlaisvintoja iš komunizmo, kaip ji skelbėsi, aptemo. Ateities perspektyvos Lietuvai Trečiojo Reicho junge nieko gero nežadėjo. Apie kokį nors Lietuvos valstybės atstatymą vokiečiai nenorėjo girdėti. 1941 metų liepos mėnesio 17 dienos A. Hitlerio įsakymu Lietuva, Latvija, Estija ir Baltarusija virto *Ostland'u* (Rytų kraštu), o nuo rugpjūčio 5 dienos Lietuvos Laikinoji Vyriausybė galutinai sustabdė savo veiklą. Lietuvą valdyti buvo paskirtas *Gebietskommissar'as* Adrianas von Rentelnas. Lietuva virto Didžiojo Reicho Ostlando dalimi. Ostlando vadovybė įsikūrė Rygoje. Iš ten ji tvarkė visą Ostlandą ir ruošė dirvą įgyvendinti senai grobuoniškai vokiečių svajonei – kolonizuoti ir germanizuoti lietuvių, latvių ir estų tautas. Savo programą jie vykdė gana atsargiai, nes vyko karas ir bent arčiausiai prie Reicho sienų esančių lietuvių, iš kurių gaudavo nemažai maisto produktų, per daug žiauriai nespaudė. Jie leido viešai giedoti Lietuvos himną, naudoti Lietuvos herbą Vytį, kalbėti ir mokytis lietuviškai, dėstyti religiją ir melstis bažnyčiose. Suprantama, nelikus valstybiškumo, Lietuva nebebuvo nepriklausoma valstybė.

Kartą Tėtis, sugrįžęs iš darbo kepykloje, kurioje visą tų metų vasarą dirbo buhalteriu, sako:

– Kuriasi Lietuvoje Švietimo valdyba (*Verwaltung für das Bildungswesen*) ir vėlei veiks Lietuvoje mokyklos, gimnazijos, taip pat Vilniuje ir Kaune universitetai.

Mama labai nudžiugo, kad Tėtis galės dirbti mėgstamą darbą, o mudu su sese tęsime mokslą. Tą dieną mūsų namuose gyvavo šventiška nuotaika.

1941 metų rugsėjo pirmąją Mamos išlydėti išėjom trise: Tėtis mokytis, o mudu su Regina – mokytis. Gimnazijoje buvo sugrąžinta buvusi mokymo sistema, aš pagal ją atsiradau ketvirtoje klasėje (IV b). Klasės auklėtojas – vokiečių kalbos mokytojas Maksas Reinkis (jis jau nebesirašė prūsiškai *Reinke*). Rikiuotėje visi nužygiavome į bažnyčią, ten išklusėme šv. Mišias ir kunigo kapeliono Petrulevičiaus pamokslą. Pasibaigus šv. Mišioms, palydint vargonams (vargonavo mokytojas P. Sližys) giedojome Lietuvos himną ir tylioje rikiuotėje sugrįžome į gimnazijos salę. Čia į mus kreipėsi lietuvių kalbos mokytojas, jau gimnazijos direktorius, Pranas Naujokaitis (1944 metais pabėgęs nuo komunistų, gyveno ir kūrė JAV).

Tie mokslo metai prasidėjo vokiečių okupacijoje, vykstant žūtbūtei kovai tarp vokiškojo nacionalsocializmo ir rusiškojo sovietinio komunizmo. Komunistai skelbėsi, jog mus savojoje tėvynėje Lietuvoje išvadavo iš kapitalizmo, o vokiškasis nacionalsocializmas – iš komunizmo. Tačiau viena buvo akivaizdu, kad Lietuva neteko nepriklausomybės, o tuos „išvadavimus“ lydėjo smurtas, prievarta, žudynės, kalinimai, trėmimai iš tėvynės, nuolatinė baimė ir nežinia.

Kartą grįžęs iš miesto Tėtis sunerimęs pasakojo, kad buvo užkalbintas pažįstamo, kuris dabar esąs įtakingas valdžioje žmogus, ir šis siūlęs Tėčiui